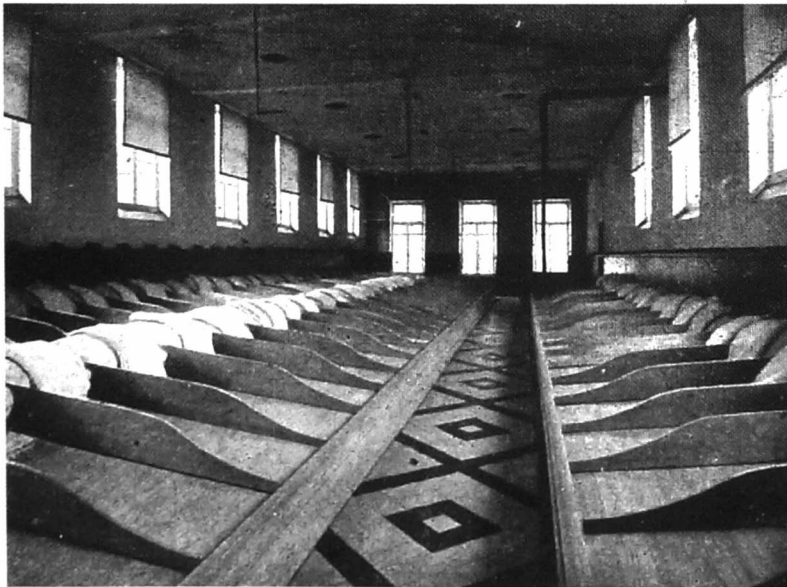

VAN MENSEN & DINGEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSCULTUUR

IN VLAANDEREN

Driemaandelijks tijdschrift
13e jaargang nr I - 2015
retouradres : Clarissenstraat 14,
9000 Gent

AFGIFTEKANTOOR GENT X
P.B. - X3/8152 - P 911181

Van Mensen en Dingen

Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen

Provincie
Oost-Vlaanderen
Centrale Bibliotheek

VOORHEEN: Oost-Vlaamse Zanten (1926-2002).

UITGEGEVEN DOOR:

Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w. (KBOV)

Met de steun van de Stad Gent en de Provincie Oost-Vlaanderen.

REDACTIEADRES: Clarissenstraat 14, 9000 Gent

REDACTIE:

Jolien Van Daele, jolien@kbov.be

Elise Vos, mabelise@kbov.be

Francis Ascoop, francis@kbov.be

Barbara Vos, barbara@kbov.be

Adrien Brysse, adrien@kbov.be

Luc Devriese, devriese.okerman@skynet.be

WEBMASTER: Jean-Paul Putzijs (paul@kbov.be)

CONCEPT LAY-OUT: Nina Hoste

ABONNEMENTEN-INFORMATIE:

e-mail: abonnements@kbov.be

Abonnementsgeld: 20 Euro

Steunabonnement : vanaf 30 Euro

Te storten op rekeningnummer BE92703032751423 - BIC AXABBE22 van de Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen v.z.w met als mededeling: ABONNEMENT of STEUNABONNEMENT. (indien een factuur wordt gevraagd : + 5,00 €)

Losse verkoop: 6 Euro per nummer van 80 pp.

AUTEURS GEZOCHT: Artikels kunnen opgestuurd worden naar het redactieadres en worden voorgelegd aan een leescomité. Instructies voor auteurs worden op aanvraag toegestuurd. Iedere auteur is aansprakelijk voor de inhoud van zijn bijdrage.

Copyright: Koninklijke Bond der Oost-Vlaamse Volkskundigen vzw.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, microfilm of op welke wijze ook, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever en de auteur.

V.U.: Jolien Van Daele, Raphael Serruyslaan 30, 9940 Sleidinge

ISSN-NUMMER: 1379-9460

JAARGANG XIII, 2015

In dit nummer: schamel wonen

Het eerste VMD nummer van 2015 bevat overwegend teksten die handelen over de schamele woonomstandigheden van een groot deel van de Gentse bevolking in de 19de en eerste helft van de 20ste eeuw. Onvermijdelijk dat de vele cités er een ereplaats krijgen. Ze worden beschreven vanuit een ongewone hoek: de benamingen. Die vertellen heel wat over de achtergronden van dit fenomeen: puurtse (poortje), beluik, cité, koer, gang. Vanwaar die rare namen?

De citeetjes overschaduwden een zo mogelijk nog meer verbreid systeem: de opdeling van veel huizen en grotere gebouwen (denk aan het Caermers- en het Dominicanenpand) in kamers of in woonruimtes voor meer dan één gezin. Dit in een tijd dat het 'appartement' zoals we dat nu kennen nog niet bestond. We publiceren een samenvatting van een weinig gekend rapport uit het begin van de vorige eeuw dat er niet om liegt. Van de kamers met hun 'kameraars' komen we terecht bij de privélogementhuizen, de 'logiesthuizen' en hun opvolger het nachtasiel, destijds in de Tinkstraat, sinds kort aan het Nieuwland in Gent. De nijpende woningnood bracht ook met zich mee dat er na W. O. I honderden houten barakken ('noodwoningen') opgetrokken werden. Die waren eigenlijk bestemd voor de verwoeste frontstreek en ze hoefden slechts enkele jaren mee te gaan, maar ze kwamen in Gent terecht en vele bleven tot ruim na W.O. II in gebruik. Aansluitend bekijken we even wat er anno 2015 nog aan herinnert. Dit schandalige, vergeten onderdeel van onze geschiedenis wordt meer dan welsprekend geïllustreerd met foto's uit de collectie van André Verbeke, de instigator van dit artikel. Om het thema wonen af te ronden nog iets over aanplakborden met notariële aankondigingen van verkopen.

Ter afsluiting komen nog twee geheel andere thema's aan de beurt: een Londens heksenverhaal en een uitgebreide bespreking van het werk van McNeill dat handelt over de rol van epidemieën in de geschiedenis van de mensheid. Food for thought.

NIET IN BELUIKEN, MAAR TOCH SCHAMEL: WERKMANSBEHUIZING IN GENT ANNO 1912

Luc Devriese

Samenvatting

2 *Aan het begin van de vorige eeuw was de woonsituatie van heel veel Gentenaren niet enkel in de vele beluiken problematisch. In 1912 bewoonde slechts 61% van de arbeidersgezinnen, niet - beluikbewoners, een afzonderlijk huis. In meer dan een vijfde (22,7%) van de gevallen werd de woonst gedeeld met een ander huishouden en in een substantieel procent (6,2) van de werkmanshuizen woonden zelfs drie gezinnen. In totaal 10.283 personen leefden op huurkamers of op bovenverdiepingen van burgerhuizen. De grootte van de gezinnen was nauw gecorreleerd met de woonsituatie. Nagenoeg de helft van de kamer- of 'appartement' bewoners was alleenstaand. Geconcludeerd wordt dat er in Gent toen een grote woningnood bestond, enigszins verhuld door het samenwonen.*

De gegevens betreffen nagenoeg de helft van de toenmalige stadsbevolking. Ze zijn afkomstig uit de weinig bekende studie 'De werkmanswoningen binnen den stad Gent' gepubliceerd in 1913. Enkele opvallende cijfers en gegevens over kamerbewoning in 1904 gepubliceerd in een verslag over de toestand van de Gentse beluiken, werden in deze bijdrage mee opgenomen.

Inleiding

Er is al heel wat gepubliceerd over de behuizing van de arme mensen, het werkvolk, in de Gentse beluiken, de 'citeetjes' zo typisch voor deze stad, vanaf de 18de tot de vorige eeuw. Minder goed gekend zijn de toestanden in

de andere huizen, in de gewone straten en straatjes. In deze bijdrage wordt een samenvatting gepresenteerd van een in 1912 uitgevoerde grootschalige studie van de woonsituatie van de Gentse arbeiders, de meerderheid van de Gentenaren in die tijd. Opmerkelijk is dat niet de Stad opdrachtgever was, maar het door de staat gepatroneerde 'Beschermkomiteit der Werkmanswoningen van het Arrondissement Gent'.

Bestudeerde bevolking en huizen

Het begrip arbeider - arbeidster was in de onderzochte periode niet precies gedefinieerd. Telde men de in de fabrieken en werkhuizen tewerk gestelde personen dan kwam men in 1911 in Gent (het huidige 9000 postnummer) op 32.860. Velen onder hen woonden echter in de huidige deelgemeenten of nog verder af. Ze hadden een hier niet verder gedefinieerd aantal niet werkende personen ten laste. Hoewel het niet uitdrukkelijk vermeld wordt, mogen we aannemen dat de (toen nog weinig talrijke) studenten - kamerbewoners en het inwonend dienstpersoneel niet in de cijfers begrepen waren.

Ook het begrip werkmanswoning was niet gemakkelijk te omschrijven. Het viel de onderzoekers op dat veel werklieden in huizen en straten woonden waar men ze niet zou verwachten. Dat waren de talrijke bewoners van huizen ingedeeld in kamers of van wat men nu appartementen zou noemen: een of meer woonruimten boven de door handelaars of andere burgers bewoonde gelijkvloerse verdieping, in zeldzame gevallen een kelder. In de studie werden ze onderscheiden van de in kamers opgedeelde huizen als er minder dan vier waren per huis. De term 'appartement' werd toen niet gebruikt voor werkmansbehuizing.

In het verslag worden enkele algemene beschouwingen gegeven over de toestand van de woningen, maar dat aspect bleef onderbelicht. Ook al werden de huizen onderverdeeld in 'goed', 'verbeterbaar' en 'slecht' er was te weinig tijd en waren ook te weinig middelen voorhanden om dat naar behoren te onderzoeken, zo argumenteerden de auteurs van de studie. In een apart hoofdstukje worden enkele in algemene termen gestelde - overigens interessante - gegevens verstrekt over de toenmalige huishuren. In een kort historisch overzicht wordt de nadruk gelegd op de toen nog recente bijna totale afbraak van twee oude armoewijken; de wijk Overschelde, verdwenen bij de aanleg van de Vlaanderenstraat (Zollikofer - de Vigneplan) en de kleinere wijk tussen de Vrijdagmarkt en de Ottogracht.

De hoofdmoot van de studie vormen de gegevens verzameld via de wijkagenten (serie - agenten). Hun opdracht bestond er in op formuliertjes het aantal gezinnen per huis en het aantal personen per gezin in te vullen. Dit gebeurde

op huisnummer per straat. Aan de hand daarvan werden de woonsituaties in vijf categorieën geordend: huizen bewoond door één gezin of persoon, door twee, door drie, de huizen in kamers verdeeld en bewoond (vier of meer per huis) en bewoning boven burgerhuizen. Zoals gebruikelijk in dergelijke studies werden de resultaten per politiewijk verzameld. Deze wijkindeling is sinds 1977 verlaten, maar in latere sociologische en stadsgeografische studies werden en worden nog steeds analoge indelingen gehanteerd.

In totaal had het onderzoek betrekking op 84.938 personen, nagenoeg de helft (50,6 %) van de Gentse bevolking (167.671 geteld op 1 januari 1912). Ze vormden 28.392 gezinnen met 2,3 personen per gezin. Er werden 18.289 huizen onderzocht. Telt men de een jaar eerder beschreven beluikhuizen (6.640) daarbij, dan komt men op 24.929 huizen, hetzij 66,3% of ruim twee derden van de 37.552 huizen in het Gent (postcode 9000) van toen.

Resultaten

Wat heel duidelijk tot uiting kwam in dit onderzoek en cijfermatig kon worden onderbouwd was de verdeling van gezinnen en mensen over de huizen. Dit blijkt uit de tabellen met de bekomen resultaten die per wijk gepresenteerd werden in het verslag van De Buck en medewerkers. Tabel 1 geeft daarvan een synthese voor de gehele toenmalige stad.

4

Aantal personen	Eén gezin per huis (11.137)	Twee gezinnen per huis (4159)	Drie gezinnen per huis (1131)	Huizen in kamers (739)	Boven Burgers (1122)	Zonder Onderscheid (18.288)
1	2,8	21,1	37,5	53,59	44,11	21,77
2	18,5	30,0	28,3	23,83	31,53	24,49
3	25,1	24,8	18,2	13,97	15,58	22,09
4	22,4	12,6	8,8	4,43	6,07	14,44
5	13,7	6,1	3,89	2,41	1,41	8,05
6 of meer	17,0	5,4	3,56	1,73	1,04	9,15

Tabel 1. Samenstelling van de werkmansgezinnen in de verschillende woonsituaties uitgedrukt in procenten per categorie. Tussen haakjes: aantal huizen per categorie en het totale aantal.

Hoog gecorreleerd met de woonsituatie was de gezinssamenstelling. Hoe meer huishoudens per huis, hoe kleiner de gezinnen. Slechts ongeveer 60 procent van de arbeidersgezinnen bewoonde een afzonderlijk huis en dat deden ze in vier op vijf gevallen met huishoudens bestaande uit meer dan twee personen. Totaal tegengesteld daaraan was de situatie in wat we met een te flaterend woord 'meergezinswoningen' kunnen noemen. Daarin overheersten de alleenstaanden. Meer dan de helft van de kamerbewoners (53,59%) verkeerde in die situatie. In slechts een vierde van de gevallen bestond hun gezin uit drie of meer individuen.

Op kamers

In een kort hoofdstukje gepubliceerd in het verslag van 1904 over de Gentse be-luiken werd speciaal aandacht besteed aan de huizen verhuurd per kamer. Het onderzoek had slechts betrekking op een klein aantal daarvan, vooral de gro-tere complexen onderverdeeld in door aparte individuen of gezinnen bewoonde kamers. De bewoners van het welbekende Onderbergenpand met 157 kamers waren meestal oude (afgedankte) dienstmeiden, 160 in totaal. Ook in de 66 be-schikbare bovenkamers (boven de pandgangen) van het Caermerspand verble-ven bijna uitsluitend alleenstaande vrouwen (69). Veel minder of niet gekend is dat ook de door de Stedelijke Commissie der Burgerlijke Godshuizen (voorloper van het OCMW) verhuurde conventhuizen in het oud begijnhof Sint-Elisabeth een analoge woonvorm kenden. Daar werden 87 kamers geteld met 143 bewo-ners verdeeld over dertien huizen.

Ook onder de gewone, meestal oude huizen waren er talrijke in afzonderlijk verhuurde kamers verdeeld. Hierin was geen duidelijk patroon te vinden. Dat er in het kleine arme prostitutiesteege dat de Nodenaysteeg (zijstraat van de Veldstraat) toen was, in één enkel huis 28 apart verhuurde kamers waren, be-woond door 45 mensen was misschien niet zo verwonderlijk. Dat er in de rela-tief rijke Sint-Katelijnestraat 23 mensen woonden in 12 kamers verdeeld over twee huizen, is al minder gemakkelijk te begrijpen. Een ander 'zwaar' geval was te vinden in de Sint-Salvatorstraat: één huis met 25 apart verhuurde kamers met 69 bewoners. In de Keizer Leopoldstraat 'hokten' er 30 mensen in drie huizen, in de Corduwaniestraat 29 in twee huizen onderverdeeld in 11 apart verhuurde kamers, op het Nieuwland 25 in eveneens twee huizen met samen 10 kamers. En zo waren er nog meer.

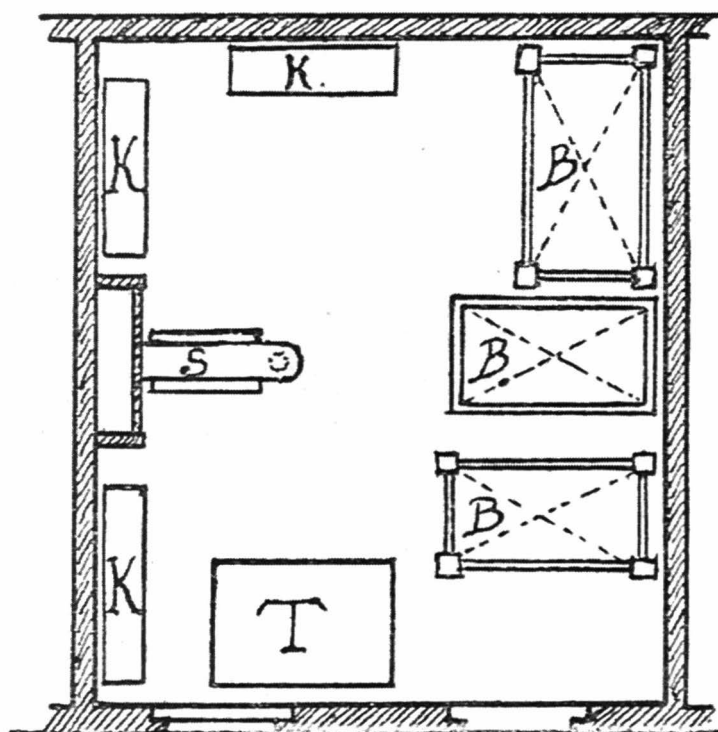
Conclusie

Op 1 juli 1912 stonden amper 167 werkmanswoningen leeg. Hoewel ze veruit de meeste huizen en woonsituaties als 'goed' bestempelden, bevonden de onderzoekers dat er een waarlijk grote woningnood bestond. Ze stelden zich de vraag waarom er toch zoveel mensen (12 procent van de onderzochte be-volking) op kamers woonden. De auteurs toonden zich bekommerd om het lage kindertal bij die gezinnen en 'het zedelijk gevaar' (citaat p. 71).

Gehoopt werd dat het in datzelfde jaar ingediende wetsvoorstel voor de op-richting van een Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen spoedig zou worden aangenomen en concrete uitwerking krijgen in de vorm van lo-kale huisvestingsmaatschappijen en initiatieven.

Bibliografie

De Buck, P. (red), De Clercq, F., Verbauwen, P. (1913). *De werkmanswoningen binnen den stad Gent*, De Scheemaecker, Sint-Amandsberg, pp. 84. Dit onderzoeksrapport was het tweede in zijn genre: in 1891 verscheen het 'Onderzoek nopens den toestand der werkmanswoningen binnen de stad Gent' door Pieter De Buck. Daarnaast zijn er de meer uitgebreide verslagen (1898, 1904 en 1911) over de toestand van de Gentse beluikhuizen door (gedeeltelijk) dezelfde auteurs. Het stukje 'Op kamers' werd samengesteld uit hoofdstuk 9 van De Rycke, I., Van Renterghem, J, De Buck, P. (1904). *De beluiken binnen de Stad Gent*, Snoeck – Cools, Sint-Amandsberg, p. 116-124. Over de indeling van de stad Gent in politiewijken; Devriese, L. (2006). Van Section de l'Egalité tot 4de politiewijk. Stedelijke administratieve indeling van het Gentse grondgebied in de 19de en 20ste eeuw. In: *Gandavum*, jg. 11 nr. 2, p. 27-38.

K = kas ; S = stoof ; T = tafel ; B = bed.

Afb. 2. Grondplan van een gelijkvloerse verdieping die voor slaappleats en keuken moet dienen voor een gezin samengesteld uit vader, moeder, 12-jarig meisje en twee jongens van minder dan 9 jaren oud (in: *De Beluiken binnen de Stad Gent*, De Buck P. ea, 1904, p. 106)

LOGEMENTHUIZEN IN GENT

AAN HET BEGIN VAN VORIGE EEUW

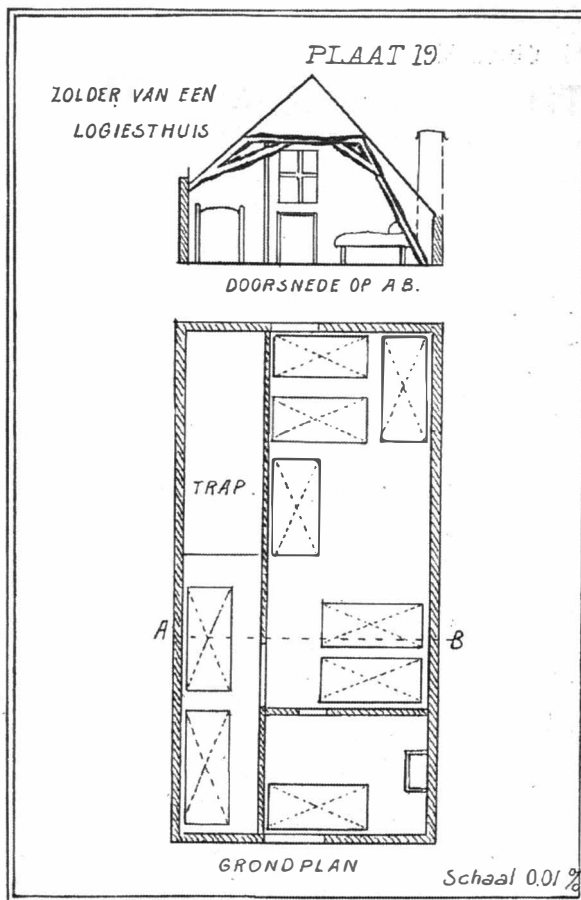
P. De Buck

Samenvatting

Rond 1900 telde Gent enkele tientallen privé logementhuizen. De resultaten van onderzoek uitgevoerd naar de toestand van 32 ervan worden weer gegeven en geïllustreerd met een veel voorkomend type ingericht op een grote zolder en een uitzonderlijk geval in een vroegere rolbaan achter een herberg. Dertien gelegenheden bleken behoorlijk en net onderhouden, zes waren 'redelijk' (te vuil of te weinig ruimte) en dertien waren 'slecht'. In deze laatste categorie 'logiesthuizen' verbleven vooral meisjes van lichte zeden, in de woorden van de rapporteur: 'droeve schepsels die liever de wijde wereld inlopen dan zich deftig te gedragen en zich te onderwerpen aan de noodzakelijke tucht van een goed geordend huisgezin'. De hier beschreven gegevens zijn afkomstig uit het verslag 'De beluiken binnen de Stad Gent' verschenen in 1904. In deze bijdrage wordt een licht bewerkte, in iets meer hedendaagse taal omgezette versie daarvan weergegeven (Red.).

Er zijn in Gent evenals in alle grote steden, huizen die er bijzonderlijk op ingericht zijn om voor één of meer nachten werklieden onder dak te nemen die zonder of buiten hun huisgezin zijn. Mocht men de redenen onderzoeken om dit zonderling alleen wonen te wettigen, men zou er vele vinden die weinig aanneembaar zijn en beter verzwegen worden.

Het zegt genoeg dat bijna al wie tot zo'n verblijf zijn toevlucht neemt, niet tot het beste deel van de bevolking behoort. Men hoeft maar die huizen binnen te gaan op het uur dat de 'kalanten' aanwezig zijn, om zich aanstonds ervan te overtuigen dat men hier een heel bijzonder slag van mensen voorhanden heeft.

8

Afb. 1. Voorbeeld van een als 'logiesthuis' ingerichte zolder (Uit: *De beluiken binnen de Stad Gent*, 1904, p. 127)

Het is niet meer die vrije open blik van de beluikbewoners die u hier aankijkt, maar veeleer een schuwe, soms bange lonk die argwaan wekt. Niet meer die vrije, gemoedelijke taal welke u in de oren klinkt en die bij het bezoeken van de beluiken menigmaal ons werk opvrolijkte, maar een onaangenaam gefluister en gefezel onder elkaar, dat u wel onrustig zou maken. Men ziet op de gezichten andere kenmerken geprint dan deze van deugd, zorgzaamheid en matigheid. Zeker zijn er daar bewoners die door ongeluk getroffen, geen andere uitweg meer weten en die te midden van de zedelijke gevaren die hen omringen toch goed en deftig blijven, maar het zijn uitzonderingen die allerzeldzaamst voorkomen.

Zekerlijk vindt men ook deftige logementhuizen waarmee de politie geen moeite heeft en waar zij nooit een 'vangst' doet. Deze zijn van een zeer bijzondere soort en werden ingericht om werklieden van dezelfde stiel te helpen, zoals bijvoorbeeld bakkersgasten zonder dienst.

We onderzochten 32 logementhuizen gelegen in de verschillende stadswijken. Daaronder vonden we er 13 die goed en zuiver onderhouden zijn. De logiestgasten betalen er 25 tot 75 centiem per nacht. Daaronder zijn er ook die enkel bestendige 'logeurs' aanvaardden. Deze betalen gewoonlijk 10,5 frank per week voor slapen, eten en wassen van het linnen.

— 72 —

Het huis dat wij bedoelen is eene gewone herberg, met drij kamers boven, de welke aan drij gezinnen verhuurd zijn, maar op de achterplaats waser vroeger eene rolbaan, en deze heeft men tot slaapzaal ingericht. (Zie fig. 10). Wij geven er hier het grondplan van en tellen er niet min dan 19 bedden!

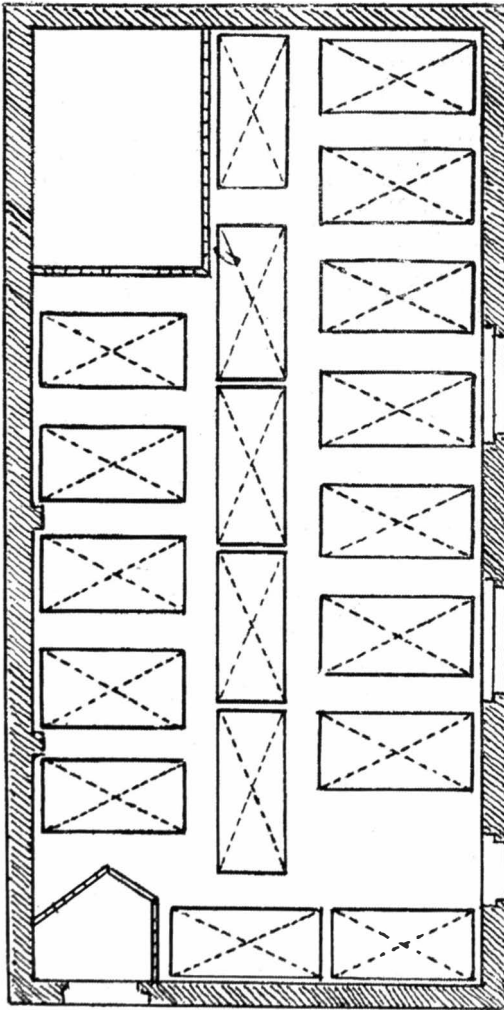

Fig. 10. OUDE ROLBAAN. INGERICHT TOT SLAAPZAAL.

anders dan dien oproep hier vernieuwen en er op aandringen.

De bazin verzekerde ons, op de meest stellige wijze, dat er daar nooit anders dan mansvolk in toegelaten werd om den nacht over te brengen. Doch zij gaf aan die verzekering zulke klem en kracht, dat zij ons wel in twijfelbracht of zij wel de waarheid staande hield.

Wij hebben in 1904, de bijzondere aandacht der politie op dat soort van huizen geroepen. Wij kunnen niet

De kamers van de logiesthuizen van die soort zijn dikwijls op zolders ingericht, gewoonlijk nogal ruim, maar meestal zeer laag. Afb. 1 geeft ons een idee van een dergelijke zolder. Zes van de onderzochte huizen moesten we als redelijk bestempelen. Dat was omdat de reinheid te wensen overliet of omdat er te weinig ruimte was voor de bedden, alhoewel men ons verzekerde dat die nooit allen tegelijk beslapen werden.

De slecht of vuil bevonden gelegenheden waren 13 in getal. Dat waren er waar alle wetten van welvoeglijkheid en gezondheid over het hoofd worden gezien. Daaronder vonden we er ook waar de zedelijkheid openbaarlijk met de voeten wordt getreden. Ongelukkiglijk is het getal der meisjes die in zulke huizen belanden, niet gering. Het zijn droeve schepsels die liever de wijde wereld inlopen dan zich deftig te gedragen en zich te onderwerpen aan de noodzakelijke tucht van een goed geordend huisgezin. Onder dat soort huizen waren er van waaruit meisjes naar Engeland en Amerika gestuurd worden. Nooit hadden we kunnen denken dat zoiets in Gent bestond.

Wanneer we binnen gingen in die vuile en stinkende huizen waaruit een zonderlinge en hoogst eigenaardige geur ons tegen walmde, dan verwonderde het ons hoegenaamd niet dat het in een van dergelijke huizen was dat de cholera in Gent uitbrak op 11 mei 1866.

Men moet slechts een blik werpen op de tekeningen in afb. 1 om er zich van te overtuigen dat er geen middel bestaat om voldoende luchtverversing te verzekeren. Daarenboven is de hele zolder behangen met 'drolgoed' en met papier beplakt om te beletten dat de regen van tussen de dakpannen op de bedden zou neervallen. In een van de hoeken van de afgebeelde zolder ziet men een afgesloten kamertje verhuurd aan een gezin bestaande uit een man en een vrouw.

Er zijn dus logiesthuizen waarin men naast de gewone komende en gaande 'logeur', ook hele gezinnen aanvaardt. We vonden er 13 die twee tot vier gezinnen in huis hadden. In totaal bevonden er zich 32 gezinnen in die situatie, waaronder één zelfs 5 leden telde, andere slechts een, twee of drie personen.

We menen genoeg over die huizen gezegd te hebben. Mochten we verder ingaan op dit onderwerp valt het immers te vrezen dat we niet binnen de grenzen van de nodige bescheidenheid zouden kunnen blijven, dat we toestanden zouden beschrijven die de huizen waarvan we hier spreken, zouden herkenbaar maken.

Aan het slot van dit hoofdstuk willen we de bijzondere aandacht van de politie op dergelijke huizen vestigen. Een dagelijks bezoek is hoogst nodig en een grote strengheid zal er altijd goed en wel te pas komen.

Naschrift

De dag- en weekkosten voor logementhuizen kunnen vergeleken worden met de huurprijzen van kleine woningen zoals aangegeven in 'De werkmanswoningen binnen de Stad Gent' (1913, p. 76). Voor de kleinste huisjes (één benedenplaats en een zolder) betaalde men 1,5 tot 3,5 frank per week. De meest voorkomende weekhuur betaald door de werkmansbedroeg 4 frank. Bij de logementhuizen waren de prijzen dus gelijk of duidelijk hoger, dat laatste vermoedelijk enkel wanneer er maaltijden en linnenreiniging in begrepen was.

De opmerking over de verspreiding van de cholera via walmen (miasmen) is foutief. De oorzakelijke bacterie *Vibrio cholerae* overleeft in water. Dat feacaal verontreinigd drinkwater in dergelijke huizen aan de basis van de cholera epidemieën lag, was bij het opmaken van dit rapport reeds enkele decennia onomstreden, maar deze kennis was blijkbaar nog steeds niet ver doorgedrongen. Toestanden zoals hier beschreven waren wel uiterst gevaarlijk voor wat tuberculose betreft, de belangrijkste chronische gezondheidsplaag van de 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw. Maar deze sluipende ziekte, de tering, was veel minder spectaculair dan de cholera uitbraken (L.D.).

Meer lezen

Over logementhuizen zie ook:

Moreau, R., Devriese, L. (2001). De toestand van de Overschelde beluiken rond 1850. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, deel 75, p. 38;

Devriese, L. (2001). Slaepers ofte thuisliggers in 1699. Ibidem, p. 37.

De stripliefhebber kan de sfeer in een logementhuis in de 19de eeuw opsnuiven in de raak getekende strip 'Robert en Bertrand' van Studio Van der Steen. Dit geeft wel nog een poverder type slapen weer: meerdere mannen samen en gekleed in bed of wat daarvoor moet doorgaan.

NAOORLOGSE WONINGNOOD (1921) IN DE GENTSE GEMEENTERAAD

Adrien Brysse, Luc Devriese

In de andere artikels uit deze kleine reeks is er al op gewezen: aan het begin van de vorige eeuw bestond er in Gent een structurele woningnood die vooral als gevolg had dat talrijke huizen door twee of meer, meestal kleine gezinnen of alleenstaanden bewoond werden. De oorlog verergerde de toestand in aanzienlijke mate. Hoewel er weinig of geen Gentse huizen vernietigd werden, viel de bouwactiviteit tijdens de oorlogsjaren bijna stil. Voor de eerste wereldoorlog bouwde men in Gent jaarlijks 500 à 600 huizen. In 1917 waren het er amper 22, in 1918 in totaal 3 (!) en na de oorlog trok de bouwactiviteit slechts traag op: 59 huizen in 1919, 95 in 1920.

We zien de toestanden levendig geïllustreerd in een uitgebreide interpellatie van raadslid Winsel op 24 oktober 1921. Hierop werd al even uitvoerig geantwoord door twee schepenen. Uit het verslag in het Gentse Gemeentebblad van dat jaar halen we de meest relevante gegevens. De tekst is lichtjes gemoderniseerd en aanzienlijk ingekort. De talrijke naar voor gebrachte plannen laten we voor wat ze waren. Opvallend: nergens worden de noodwoningen (oorlogsbarakken) vermeld. Daarop was het nog enkele jaartjes wachten.

Raadslid Winsel vestigt de aandacht vooral op de nood aan te bouwen woningen niet enkel voor werkmensen, maar ook voor bedienden, neringdoeners en kleine burgers. Hij houdt voor dat bijna alle huizen, zelfs de (kleine) werkmanswoningen door twee of drie huishoudens gebruikt worden. Op het vlak van zedelijkheid en volksgezondheid levert deze toestand meer dan één gevaar op!

“Het zijn bijzonderlijk jonge parkens, die gaarne in het huwelijk zouden willen treden, welke door den woningen nood hun plannen zien verijdelen. Velen onder hen zijn verplicht bij hun ouders of vrienden en kennissen in trek te nemen, ook al zijn de huizen omwille van hun geringe afmetingen daartoe niet geschikt. Vandaar toestanden die tegen de hygiëne of tegen de

zedenleer indruisen. Een situatie die door sommigen op onmenselijke wijze worden uitgebuit”.

Daarvan geeft Windsel enkele krasse voorbeelden aan uit de Dampoortbuurt waar hij woonde. Zo haalt hij een familie van vijf personen aan waarvan vader en moeder, broer en zusters op dezelfde kamer moeten slapen bij gebrek aan plaats. In een cité buiten de Dampoort woont er in een klein huisje een huisgezin van zes mensen, waar de oudste zoon op trouwen staat en zijn intrek moet nemen in een kamer waarin al drie jongelui verblijven. In dezelfde buurt woont een voddendraaper die bij gebrek aan ruimte zijn oude spullen in een kleine keuken moet opstapelen waar het gezin zijn eetmalen moet gebruiken. In de Oostakkerstraat (nu E. Van Arenbergstraat) moeten arme mensen bij gebrek aan een beter huis, bouwvallige hokken blijven bewonen, die sinds lang door de gezondheidsinspectie zijn afgekeurd.

In de Zondernaamstraat is er een huisgezin waar de man op sterven ligt en de vrouw naar het hospitaal moest worden overgebracht, waar ze overleed. De eigenares van dit huis, die zelf zonder woonst zit, wacht op de dood van de man om over deze woning te beschikken. Bovendien trokken nog twee mensen er in zonder toelating omdat ze elders geen woonst vonden.

Dergelijke voorbeelden zijn er bij de vleet. Iedereen heeft er weet van. Hoeveel mensen wachten niet met trouwen, ruimte te zoeken voor hun kinderen of naar Gent te komen wonen bij gebrek aan woongelegenheden. Voor een kleine burger, voor een winkelier, is het nog moeilijker, want niet elk huis is geschikt voor de kleinhandel of het ambachtelijk bedrijf.

Bron

Gemeentebld stad Gent, jaargang 1921, p. 390 - 404

OORLOGSBARAKKEN AAN DE GENTSE STADSRAND (1923 - 1971)

André Verbeke (†), Luc Devriese, Adrien Brysse

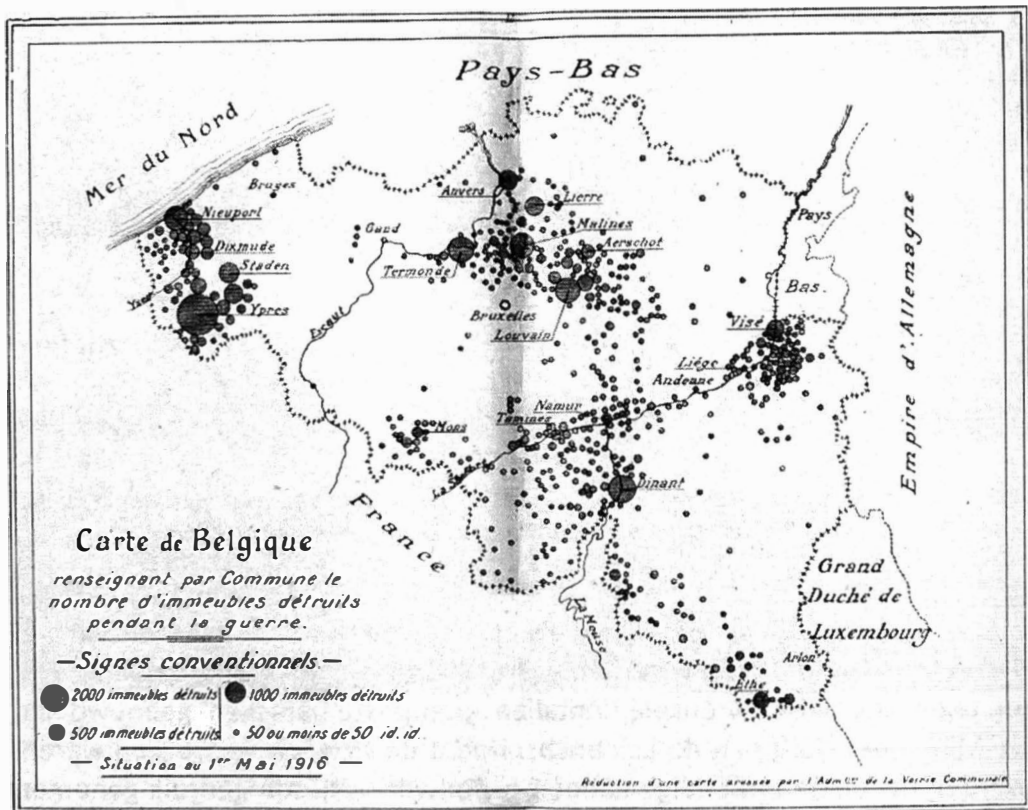
Inleiding

Bij het zien van beelden van tenten- en barakkenkampen in oorlogsgebieden realiseren we ons niet dat dergelijke houten barakken, noodwoningen zoals ze officieel heten, tot voor nog geen halve eeuw geleden ook in onze stad te zien waren. Er werden na de eerste wereldoorlog in Gent een duizendtal (!) houten barakken gebouwd. Ze waren bedoeld om gedurende korte tijd de toen erge woningnood te verhelpen. Het draaide anders uit. De laatste verdwenen pas een halve eeuw na de wereldbrand, in 1969 en 1971. Vanaf 1960 waren grote aantallen van die barakken gesloopt, onder meer aan de Gordunakaai - Sportstraat. Daar dichtbij kwamen toen de grootste Gentse sociale wooncomplexen in hoogbouw aan de Watersportbaan tot stand, niet in de laatste plaats om de ex-barakkenbewoners een goed onderkomen te bezorgen.

Gent neemt in het barakkenverhaal een heel aparte plaats in. Dit type noodwoningen kwam er uitzonderlijk veel voor en het bleef er heel lang bestaan. Dat is des te merkwaardiger omdat de barakken oorspronkelijk helemaal niet voor deze stad bedoeld waren. Ze waren het product van een oorlogsfonds, het Koning Albertfonds in 1916 door de Belgische regering in ballingschap (Le Havre) opgericht. Het enige doel daarvan was tegemoet te komen aan de woningnood in het totaal verwoeste westelijk frontgebied en in de meer centraal gelegen stedelijke agglomeraties die bij de invasie van 1914 zwaar getroffen waren door het oorlogsgeweld. In West-Vlaanderen alleen al werden ca. 65.000 woningen vernield. Die verwoestingen zorgden niet enkel voor onnoemelijk leed, ze wakkerden ook wederzijdse wraakgevoelens aan. Bij de wapenstilstand in 1918 was er immers in heel Duitsland bij wijze van spreken nog geen vensterruitje kapot. Dat riep als het ware om vergelding. De zware aan dat land opgelegde herstelbetalingen en omvangrijke verliezen

aan grondgebied zouden mee de voedingsbodem vormen voor de volgende wereldoorlog. De Duitse oorlogspropaganda maakte er vakkundig gebruik van (het Diktaat van Versailles!).

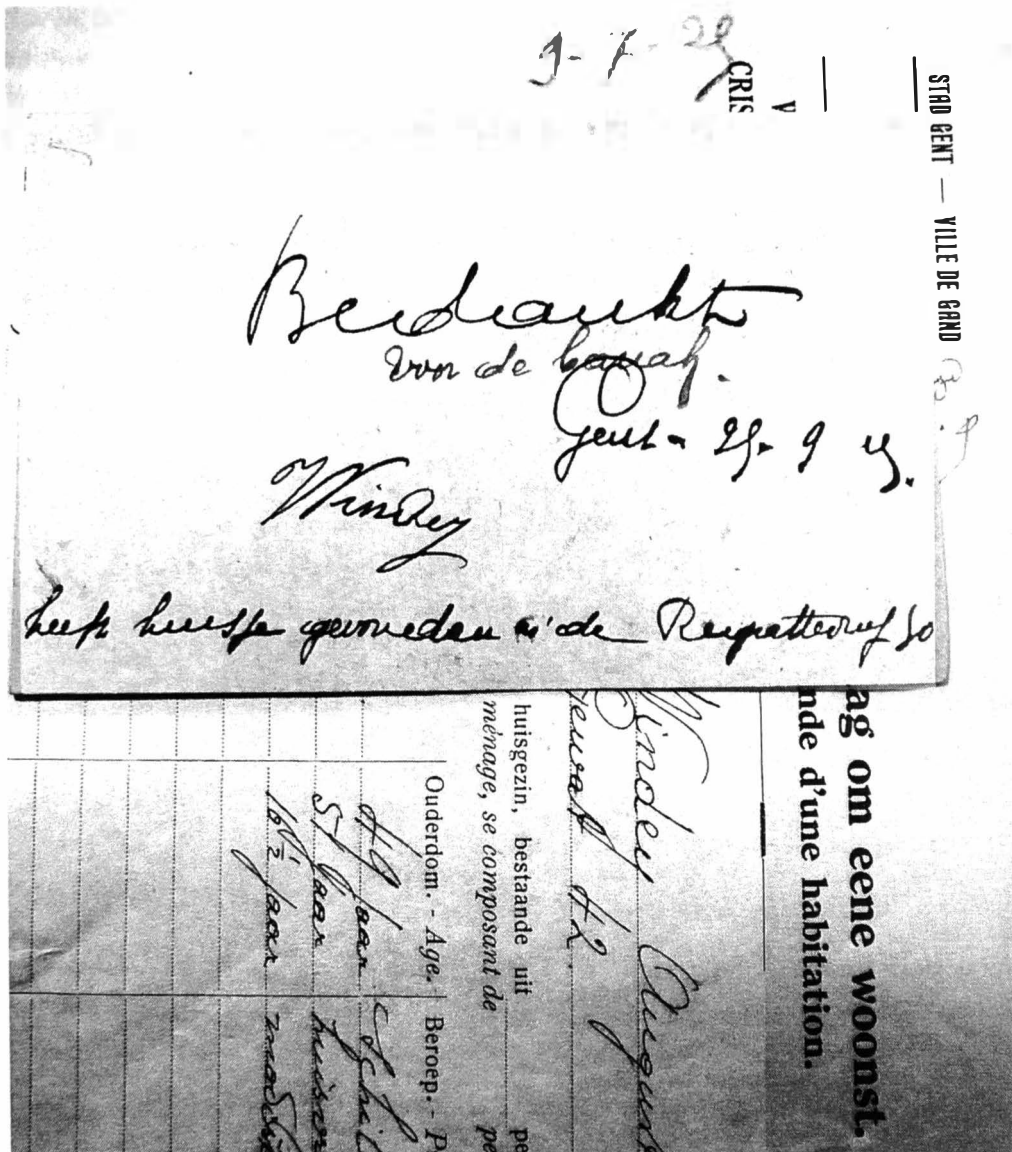
Ook in Gent, ver buiten het frontgebied en nooit gebombardeerd, bleven de gevolgen van de oorlogsgruwel nog zeer lang zichtbaar aanwezig in de gedaante van barakken. Dit artikel wil dit schandelijk vergeten verhaal terug onder ogen brengen. Het idee en het meeste beeldmateriaal, de ruggengraat van deze bijdrage, is afkomstig van wijlen André Verbeke. Bij wijze van eerbetoon prijkt zijn naam hier als eerste bovenaan.

Afb. 1. Kaartje met voorstelling van de aantallen verwoeste woningen in België in 1916 (verzameling André Verbeke).

Barakken: van militaire origine

Het woord barak heeft geen al te gunstige klank. Het duidde oorspronkelijk de armtierige bouwsels aan waarin soldaten in oorlogstijd konden verblijven tussen de veldtochten in. Ze werden meestal opgetrokken voor bezettingstroepen die niet in de versterkingen konden ondergebracht worden of voor wie geen 'inkwartiering' kon geëist worden bij burgers. Het woord komt uit het Catalaanse 'barraca' waarmee kleine militaire constructies aangeduid

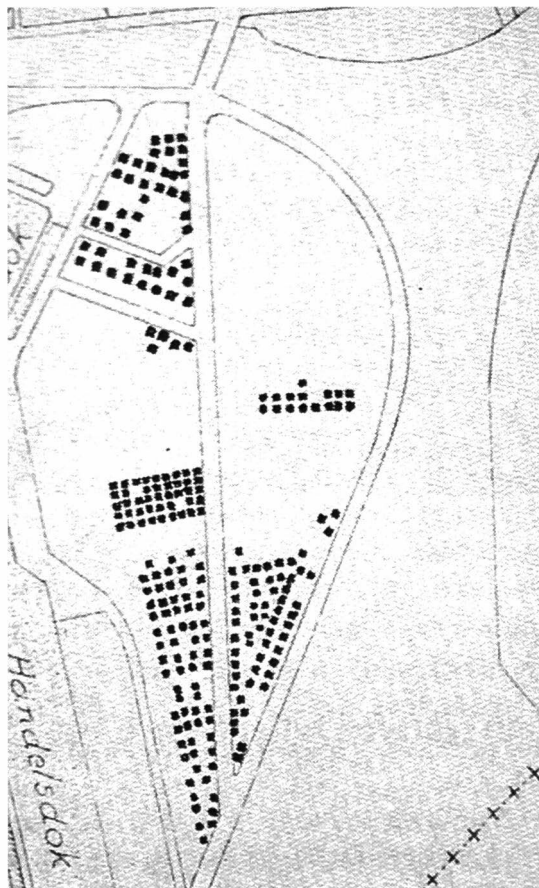
Afb. 3. August Windey uit het Gewad bedankt voor een huisje dat aan zijn gezin toegekend werd in de Regattenstraat (Stadsarchief, reeks O39 nr. 26).

Paradoxaal: geen verwoestingen in Gent en toch zoveel noodwoningen

Een blik op het hierbij gereproduceerde kaartje van de verwoestingen leert ons dat het huizenbestand van de regio Gent materieel vrijwel ongehavend uit de eerste wereldoorlog kwam. En toch zoveel barakken. Hoe is dat te verklaren? Meerdere factoren speelden een rol³. De vier jaar durende bijna stilstand in de bouw tijdens de oorlogsjaren had het reeds bestaande tekort aanzienlijk doen toenemen. Veel na de oorlog pasgehuwde koppels zochten een woning. In de naoorlogse jaren werd de huizenbouw ten zeerste bemoeilijkt

door de schaarste aan bouwmaterialen en de hoge lonen van de bouwvakkers, die in de verwoeste gebieden zeer gevraagd werden voor de wederopbouw. Bovendien hielden de huishuurwetten de huurprijzen van bescheiden woningen kunstmatig laag en dat betekende een rem op de particuliere bouw van huurwoningen.

De gemeenteraad besliste net als de andere grote steden zich aan te sluiten bij het Nationaal Materialenkantoor dat als doel had het aankopen en produceren van bouwmaterialen in het groot mogelijk te maken. In 1921 werd een 'Bijzondere Commissie van den Woningennood' opgericht om over voorlopige en definitieve woningen te discussiëren. Men dacht aan opeising, de inkrimping van de stadsdiensten om gebouwen vrij te maken, het goedkoop aanbieden van loten stadsgrond en zelfs aan een belasting op alleen wonende, ongehuwde of gescheiden mannen en weduwnaars, behoeftigen en dienstboden uitgezonderd⁴.

Afb. 4. Het grote barakkengebied destijds aan de haven (Dumont, 1951, deel II, kaart 63, detail). Links de Koopvaardijlaan aan het Handels- en Houtdok, middenin de Afrikaaan en rechts de spoorwegberm van het Zeevaarstation.

Afb. 5. Enkele barakken aan de Afrikalaan in 1967 (foto verzameling André Verbeke).

Koning Albertfonds

19

De oplossing die uiteindelijk te voorschijn getoverd werd, kwam - merkwaardig genoeg - uit de westelijke frontstreek. Men deed beroep op het Koning Albertfonds. Dat fonds, tijdens de oorlog in Parijs gevestigd, ontwierp twee demonteerbare modellen van barakken in hout, een model van 6 op 6 m met drie kamers, en een van 4 op 4 m met twee kamers, beide met een kleine annex. Bedoeling was om reeds tijdens de oorlog 'barakken' te bouwen in Frankrijk die dan via het spoor zouden vervoerd worden naar de verwoeste gewesten. In de praktijk kwam hier echter weinig van terecht. De heropbouw van de dorpen en stadjes in de frontstreek werd met man en macht en behulp van bouwvakkers uit het hele land aangepakt en ging sneller dan verwacht. Men brak de eventueel nog maar pas gebouwde noodwoningen snel weer af en deze werden ter beschikking gesteld van andere gemeenten, waaronder blijkbaar in de eerste plaats Gent. De stad trok kredieten uit om een aantal barakken van het Koning Albertfonds te huren en er zelf een aantal te bouwen. Motief was vermoedelijk niet enkel de beschikbaarheid, maar ook het feit dat dergelijke barakken vooral geconcipeerd waren om de noden snel te lenigen. Ze konden na twee à drie weken opbouw al bewoond worden.

In 1923 schatte men in Gent het woningtekort op 4.000. Verschillende huisvestingsmaatschappijen werden gesticht naar het voorbeeld van de al bestaande Gentse Maatschappij voor Werkmanswoningen (1904). Het nieu-

we college, met als verantwoordelijke voor 'weldadigheid' de socialistische schepen Cnudde, voerde een stevig doorgedreven woningbouwpolitiek. Aankoop en overbrenging van barakken was relatief goedkoop maar de gezamenlijke kost liep op door de grote aantallen. Naast de kostprijs van een barak moest de stad ook de grondprijs mee in rekening brengen.

Het werd echter steeds moeilijker de barakken gebouwd voor de frontstreek aan te kopen. Het ging te traag. In 1927 waren er nog maar 460 barakken gebouwd⁵. Het stadsbestuur kwam met de rug tegen de muur te staan en moest wel zelf bouwen. Dit kaderde trouwens in wat ook elders aan het gebeuren was. Al in maart 1920 had de regering beslist dat de 'sans-abris' als privé personen van de Dienst der Verwoeste Gewesten een premie konden krijgen voor het zelf bouwen van een semi - definitieve woning. Er waren wel een aantal voorwaarden: het huisje moest buiten het dorp gebouwd worden en mocht niet opgetrokken worden op de grondvesten van een oude woning. Het bouwsel moest 9 bij 6 m meten en de plafonds moesten 2,50 m hoog zijn. Het gebruik van bitumen (asfaltpapier) was niet toegestaan. Vraag is echter of deze regels steeds gecontroleerd en nageleefd werden. De Gentse barakken bevatten drie tot vijf kamers, en konden beschikken over een eigen gemak. Voor iedere vier barakken stond er een pomp. In Gent werden in 1927 en de daaropvolgende jaren ook definitieve goedkope woningen gebouwd.

20

Afb. 6. Het huisje aan de Afrikalaan waarin de legendarische verzamelaar Franske Van Bost een tiental jaren woonde en dat (een deel van) zijn collecties herbergde. Zie daarover: Desmet, G., Archiefbeelden Gent deel IV. (Foto 1967, verzameling André Verbeke).

Op 5 januari 1925 werd het Koning Albertfonds opgeheven. De barakken werden zoveel mogelijk verkocht en de gemeenten werden aangeraden om de huurprijs te verhogen.

Afb. 7. De rij barakken aan de Matorstraat (bij het beginpunt van de Kennedylaan, jaar onbekend, verzameling André Verbeke).

Schrijnende toestanden

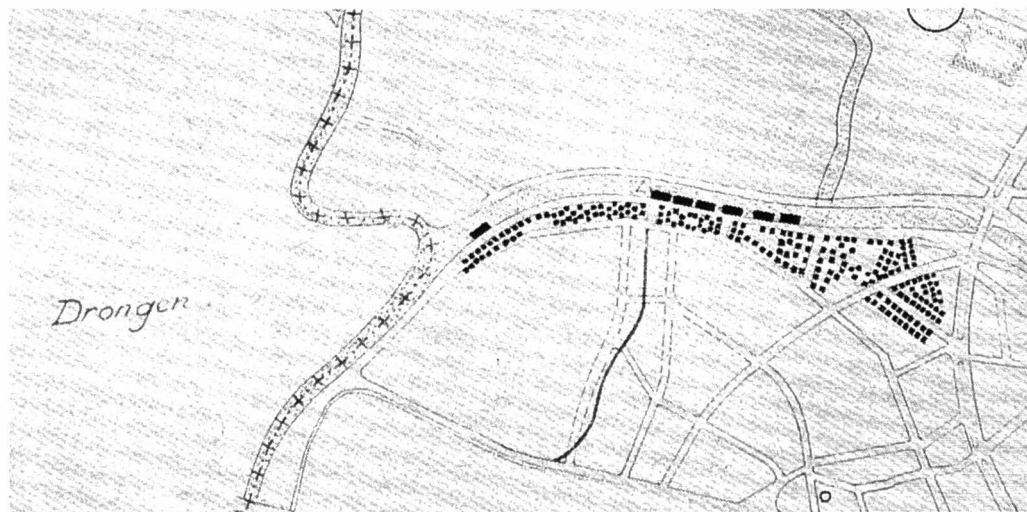
Door het grote tekort aan woongelegenheden kon het schepencollege de draad niet terug opnemen van de eerder gestarte politiek om de in slechte tot zeer slechte staat verkerende beluiken onbewoonbaar te verklaren en te laten ontruimen. In 1920 werden er in Gent nog 6.411 beluikhuisjes geteld. Daarin woonden 21.336 mensen. Dat was goed voor 13 % van de Gentse bevolking⁶. Verder waren er ook nog enkele tientallen woonschepen en woonwagens. Dat waren beslist geen luxe verblijven.

De barakken waren zeer gewild omwille van de lage huur. De bewoners kon-

den er allerlei hokken en stalletjes aan toevoegen. Rommelig, maar gerieflijk. Meestal was er zelfs een lapje tuin beschikbaar⁷. De woningen moesten aanvraagd worden. Uit hun woning gedreven Gentenaars en kroostrijke gezinnen kregen voorrang bij de toewijzing. Een bewijs van goed gedrag en zeden was nodig. Sommige situaties waren dramatisch. Lees zelf wat een alleenstaande moeder in 1920 schrijft of laat schrijven aan een verantwoordelijke in het gemeentebestuur⁸:

Ik neem nogmaals de beleefde vrijheid mij tot U te richten, Mijnheer, daar mijnen nood nu op het hoogst is. Sedert een drie tal weken moet ik met mijne twee dochters den nacht in den open lucht door brengen en het is ons onmogelijk te ververschen van ondergoed, daar ik niet zou weten waar ons vuile linnen te wasschen, en zoo veel te zwaarder is het voor mij daar een van mijne dochters in staat van zwangerschap is en op het punt staat van moeder te worden; Ik vraag mij af, Geachte heer, of ik met mijne twee dochters op de straat moet omkomen.

In dezelfde jaren werden verschillende sociale huisvestingsmaatschappijen opgericht die op een meer duurzame manier probeerden tegemoet te komen aan de woningnood. De eerste tuinwijken met goedkope woningen werden toen gerealiseerd: aan de Sint-Bernadettestraat, aan de Zwijnaardsesteenweg en in de Bloemekenswijk rond de Poperingestraat⁹.

Afb. 8. De grote barakkenzone aan de Leie (Dumont, 1951, deel II, kaart 63, detail). De langere blokjes duiden de locatie van woonschepen op de Leie aan. Daarnaast de Gordunakaai (toen Albert- of Albrechtkaai) en parallel daarmee de Patijntjesstraat. Uiterst rechts de Koning Albertlaan met barakken aan de Sportstraat en Tennisbalstraat.

Cijfers

In 1931 beschikte het stadsbestuur over 827 houten noodwoningen of ba-

rakken. Er waren drie grote concentraties, allen aan de stadsrand: 287 in de havenbuurt in het oosten aan weerszijden van de Afrikalaan met het Handels- en Houtdok aan de ene zijde en het Zeevaartrangeerstation aan de andere. Ook in de havenbuurt, maar enigszins apart stonden er nog 36 aan de Motorstraat dicht bij de (latere) Kennedylaan en Oostakker. Een mooie foto-reportage over de beluikhuisjes aan de Afrikalaan verscheen in het boekje *Archiefbeelden Gent*, deel IV¹⁰. In en om de Patijntjesstraat en de Sportstraat in het westen verrezen er 203 barakken. In de Francisco Ferrerlaan en omgeving in het noorden telde men er 159 met daarbij nog 46 aan het uiteinde van de Maïsstraat (Speelplein Jan Yoens, Dracoenastraat en Lisbloemstraat). De andere kleinere groepen waren eveneens een heel eind buiten het centrum te vinden: 51 in de Nettetstraat (Nekkersputstraat), 21 in de Ruststraat bij de Ottergemsesteenweg, 18 in de Gebroeders De Smetstraat op het terrein van het vroegere kerkhof en tenslotte nog 6 aan de Terdonk Dries¹¹.

In de grote barakkenwijken werden schoolklasjes ingericht in een of meer houten gebouwtjes. Ook particulieren bouwden identieke woninkjes zodat er uiteindelijk in 1930 in Gent (postnummer 9000) een kleine duizend (967) noodwoningen geteld werden. Daarbij moeten er nog 89 in Sint-Amandsberg, een enkele in Ledeberg en drie in Gentbrugge gevoegd worden¹². Dit aantal vertegenwoordigt ongeveer 2,25 procent van het totaal aantal Gentse woningen in 1930. Enkele sprekende cijfers: 38.483 huizen in 1914, ongeveer hetzelfde aantal in 1920 (38.641) maar tot 43.124 verhoogd in 1930!

Afb. 9. Het koningskoppel Leopold III en Astrid brengen in 1928 een bezoek aan de barakken bij het Patijntje, achter hen burgemeester Vander Stegen (foto verzameling André Verbeke).

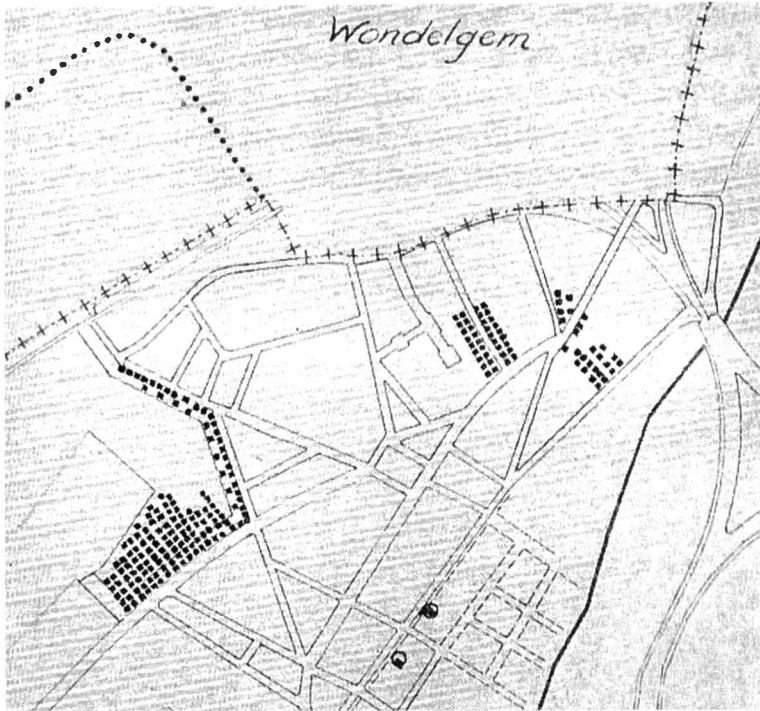
De houten noodwoningen worden gesloopt

Door het gebruikte materiaal, donker gearbolijnd hout en ongekleurde cement, kregen de barakken al snel een armzalig uitzicht. Het afbreken begon in 1932 samen met het economisch herstel na de grote crisis van 1929. Maar W.O. II die het land materieel weliswaar lang niet zo erg trof als zijn voorganger, bracht opnieuw stilstand. In 1948 werden er 745 noodwoningen geteld. In 1960 waren het er nog altijd 685¹³. Pas met de economische boom van de jaren zestig werden de bouwseltjes in snel tempo afgebroken. We volgen het einde van het Gentse barakkenverhaal aan de hand van een krantenreportage uit 1964¹⁴. De tekst resumeert ook nog even wat hierboven beschreven werd.

24

Afb. 10. Het schooltje (bewaarklasje) in een barak aan het Patijntje zal in 1960 vervangen worden door nieuwbouw (knipsel uit *La Flandre libérale*, verzameling André Verbeke).

Afb. 11. De barakken in het noorden van Gent (Dumont, 1951, deel II, kaart 63, detail). Links aan de Francisco Ferrerlaan en vandaar verder langs de Dahlia- en Mimosastraat. Naar rechts toe eerst de barakken langs de Lisbloomstraat en dan aan de Dracaenstraat in het verlengde van de Ryhovelaan, op en rond het latere Jan Yoensspeelplein bij de Maisstraat.

De slopers houden duchtig huis in de randwijken van Gent. Vooral de oude noodwoningen zijn het, die het hierbij moeten ontgelden en weldra tot het verleden zullen behoren. Op de vrijkomende gronden worden meestal villa's en appartementsgebouwen opgetrokken. Gent is wellicht een der zeldzame steden in ons land, waar zo vele houten huisjes nog herinneren aan de woningnood uit de jaren na de eerste wereldoorlog. Het stadsbestuur kocht toen barakken op, die door toedoen van het Koning Albertfonds waren opgetrokken achter het front, om de inwoners uit de verwoeste gebieden een onderdak te verschaffen.

Men plaatste deze noodwoningen in de randwijken van de stad, langs de Leieboorden aan de huidige Gordunakaai (de vroegere Albertkaai), aan de Ferrerlaan, de Mimosastraat, aan de Afrikalaan en ook aan het Kleine Dok in het havengebied. Vele huurders van deze noodwoningen hadden zich trouwens in de loop der jaren ingespannen om hun woonst zo gezellig mogelijk in te richten en waren, toen de tijd gekomen was, moeilijk tot verhuizen te overhalen.

Thans zijn reeds vele van deze noodwoningen verdwenen, vooral in het kwartier begrensd door de Patijntjesstraat, de Sportstraat en de Roeispaanstraat. De urbanisatie van deze wijk werd gedwarsboomd door deze houten huisjes, vooral daar de stad er een van de fraaiste wijken wilde van maken. Deze wijk

zal zich, zeker in de toekomst, op indrukwekkende wijze uitbreiden. Zonder iemand tot verhuizen te verplichten besliste het stadsbestuur dat de noodwoningen naarmate zij vrijkwamen zouden worden gesloopt. Dit is nu gebeurd en van de houten huisjes blijft in deze wijk niets meer over. De vrijgekomen gronden werden verkaveld en reeds beginnen er sierlijke villa's en flatgebouwen uit de grond te rijzen (...).

Het verliep niet overal even vlot. Toen in 1967 de omgeving van de Ferrerlaan aan de beurt kwam kon men het volgende lezen in een krantencommentaar¹⁵: *Geen enkel stadsbestuur dierf de beslissing te nemen aan de bewoners de verplichting op te leggen deze te verlaten. Men beperkte zich er toe de verlaten barakken, bij overlijden of verhuizing van de bewoners, af te breken. Maar dan nog werden de bruikbare stukken aaneengeflanst om opnieuw als woonegelegenheid te dienen. Ze werden weer opgetimmerd aan de Afrika-laan, waar de barakkenwijk in plaats van te slinken, nog uitbreiding nam.*

DISPARITION DES DERNIERS BARAQUEMENTS DU « FONDS ROI ALBERT »

Flandre 6/3/1969

Afb. 12. De laatste barakken aan de Ferrerlaan worden gesloopt (knipsel uit *La Flandre libérale*, verzameling André Verbeke).

Het verhaal eindigde pas een kwarteeuw na het begin van de tweede wereldoorlog (of juist omschreven: het tweede bedrijf van de 'Grote oorlog'). In 1969 werd de laatste grote concentratie van barakken, die van de Ferrerlaan, gesloopt. Voor zover we konden nagaan waren de barakken aan de Ruststraat bij het kerkhof aan de Ottergemsesteenweg de laatst overgeblevene. Ze werden in 1971 afgebroken.

Afb. 13. Pas in 1971 werden de barakken gesloopt van de Ruststraat aan de Ottergemsesteenweg bij het kerkhof aldaar (fotoverzameling André Verbeke).

Slot: wat herinnert er nog aan?

De meeste vroege sociale woontorens in Gent zijn niet toevallig gesitueerd in of pal naast de drie grote barakkenzones: de hoogbouw aan de Watersportbaan, de Francisco Ferrer- en de Afrikalaan. Hun verband met oude noodwoningen is reëel, maar niet zo evident. Bij het zien van deze imposante gebouwen denkt niemand aan de povere voorlopers ervan. Als we abstractie maken van deze hoogbouw, blijft er enkel aan de Afrikalaan nog een duidelijke herinnering aan de oorlogsbarakken over. Meer bepaald in een zijstraat ervan, de Pretoriastraat, werden in 1959 bij wijze van proef twee aaneengebouwde bungalowtjes in prefab elementen opgetrokken op de plek waar er voordien houten barakken stonden. Mochten de paviljoentjes, zoals men die bouwseltjes toen noemde, voldoen, dan zou men er meer bouwen¹⁶. Wat inderdaad een paar jaar later gebeurde. Samen met een hoogbouw (de Vikingtoren) zorgen ze er nu nog altijd voor goedkope behuizing. De enkele tientallen huisjes worden goed verzorgd en zien er fleurig uit.

Afb. 14. Actueel uitzicht van de paviljoentjes aan de Pretoriastraat en Afrikalaan (foto 2012), een unieke herinnering aan de Gentse barakken.

Noten

1. Devriese, L., De barakken aan de Gentse Minnemeers: van militair logement tot arbeidersbeluik (1708 -1803). In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, Gent, 2001 nr. 3 (deel 75) p. 3-13.
2. Het Gentse OCMW archief bewaart catalogi van de Deutsche Barackenbau-Gesellschaft Köln (BG 12 map 1992).
3. Dumont, M.E., *Gent. Een stedenaardrijkskundige studie*, Brugge - Gent, 1951. deel I tekst, p. 293-295, Deel II, fig. 63
4. Meganck, L. *Bouwen te Gent in het interbellum (1919-1939)*, onuitgegeven doctoraatsproefschrift, UGent, 2001-2002, hoofdstuk III 2 2. Met talrijke verwijzingen naar de relevante gemeentelijke verslagen en besluiten.
5. *Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent in 1927*, p. 199.
6. *Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent in 1918 en 1919*, p. 1269-1274
7. De Weerd, D., Een kind groeit op in de stad. In: Capiteyn, A., red., *Interbellum in Gent. 1919 - 1939*, Gent, 1995, p. 30.
8. Stadsarchief Gent, reeks O39, nr. 26 (1920).
9. Bisschop, M.L., Desmedt, J., Joos, L. De twintigste eeuw. In: Joos, L. (ed.), *Volkshuisvesting in Gent*, Gent, 1984, p. 49 - 78: Baillieul, B., *Wandelen in de Bloemekenswijk*, Gent, 2014, p. 21 - 23.
10. Desmet, G., *Archiefbeelden Gent deel IV. Gebeurtenissen in een volksleven*, Tempus, Stroud, UK, 2003, p. 57, 66.
11. *Verslag over het bestuur en de toestand der Stad Gent in 1931*, p.208.
12. Dumont, M.E., 1951, p. 294 en Tabel 42.
13. Bisschop, M.L., Desmedt, J., Joos, L., 1984, p. 89.
14. *Het Laatste Nieuws*, 6 november 1964. 'Gentse Kanttekening'(knipsel in Documentatiecentrum DSMG Begijnhof, Sint-Amandsberg, verzameling Vliegende Bladen, reeks Be-

bouwing – doos 'Problematische woonsituaties').

15. *De Gentenaar*, 5-6 augustus, 1967. De Barakkenwijken verdwijnen uit Gent. Kwartier van de Ferrerlaan, Dahlia- & Mimosastraat aan de buurt.
16. *La Flandre libérale*, 6 december 1959.

ERFGOEDDAG ATELIERS GROOTMOEDERS SALON HERLEEFT

Op Erfgoeddag (zondag 26 april 2015) zet de KBOV sterk in op interactie, onze bezoekers gaan zelf aan de slag. Nadat er kennis wordt gemaakt met het Gentse meubelbedrijf 'Grande Maison de Blanc', kruipen ze zelf in de huid van een (interieur-)architect. In de eerste plaats kinderen, klein en groot, kunnen deelnemen aan de verschillende kleine ateliers die in onze bibliotheek zijn opgesteld. Op een interactieve en vooral ook creatieve manier wordt getoond hoe erfstukken een plaatsje krijgen in een hedendaags interieur als vintage- of recyclageproject.

Teken je graag zelf je droominterieur of help je liever onze medewerkers op een speelse manier met het inkleden van hun droomhuis? Het is allemaal mogelijk, met de computer via het computerspel 'The Sims 2' of al knutselend met pen, papier en verschillende andere materialen.

Laat je tot slot inspireren door verschillende 'Do it yourself' – interieurprojecten en probeer er zelf ook één uit.

Dit jaar kan je op Erfgoeddag in de KBOV bibliotheek, Kraanlei 65, Gent, niet enkel een stukje geschiedenis opsnuiten maar je kan zelf ook actief aan de slag. Wees er dus zeker bij!

DAT EIGENAARDIGE GENTSE WOORD 'CITÉ, CITEETSE' EN ZIJN HOMOLOGEN: KOER, GANG, POORTJE EN BELUIK

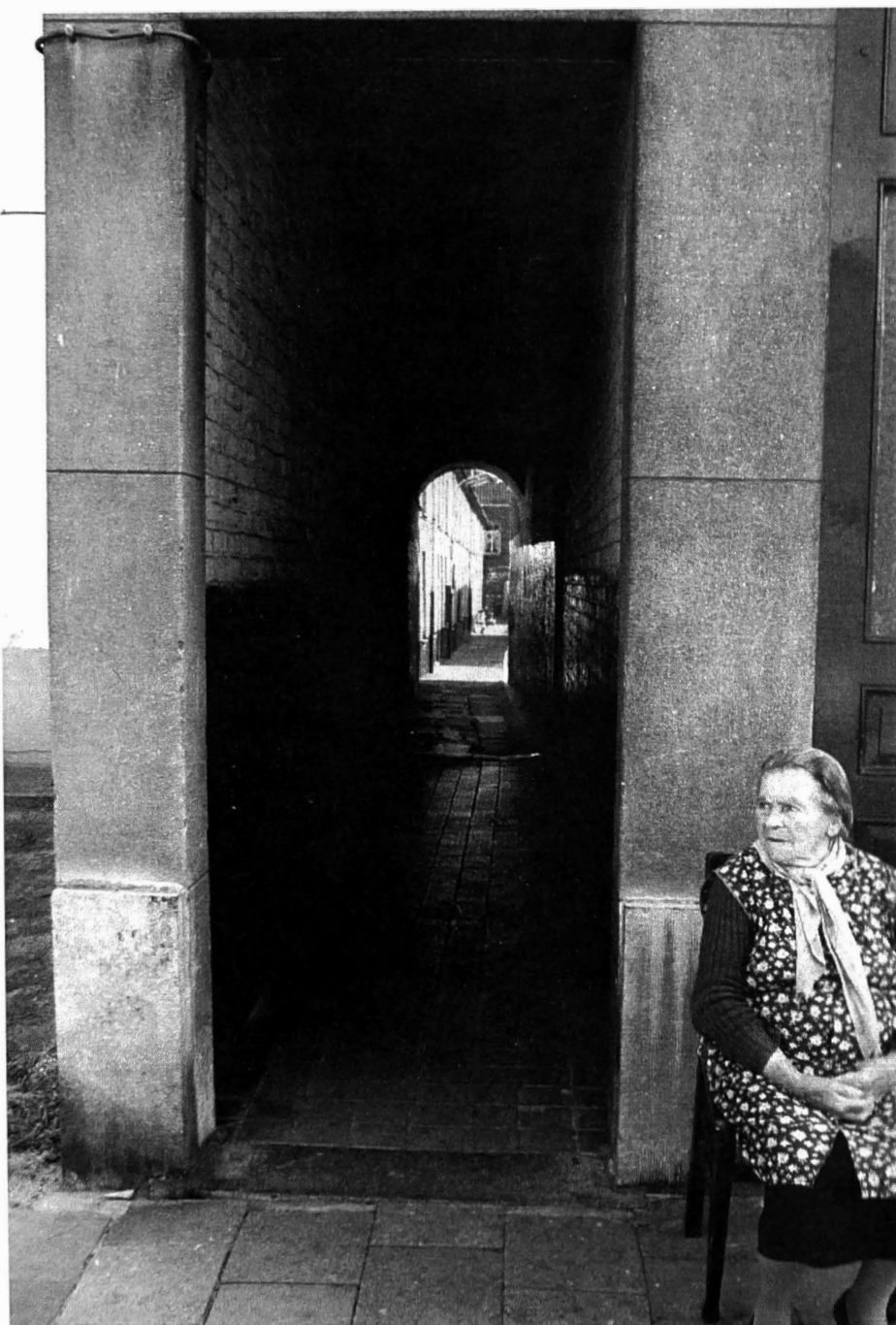
Luc Devriese

Inleiding

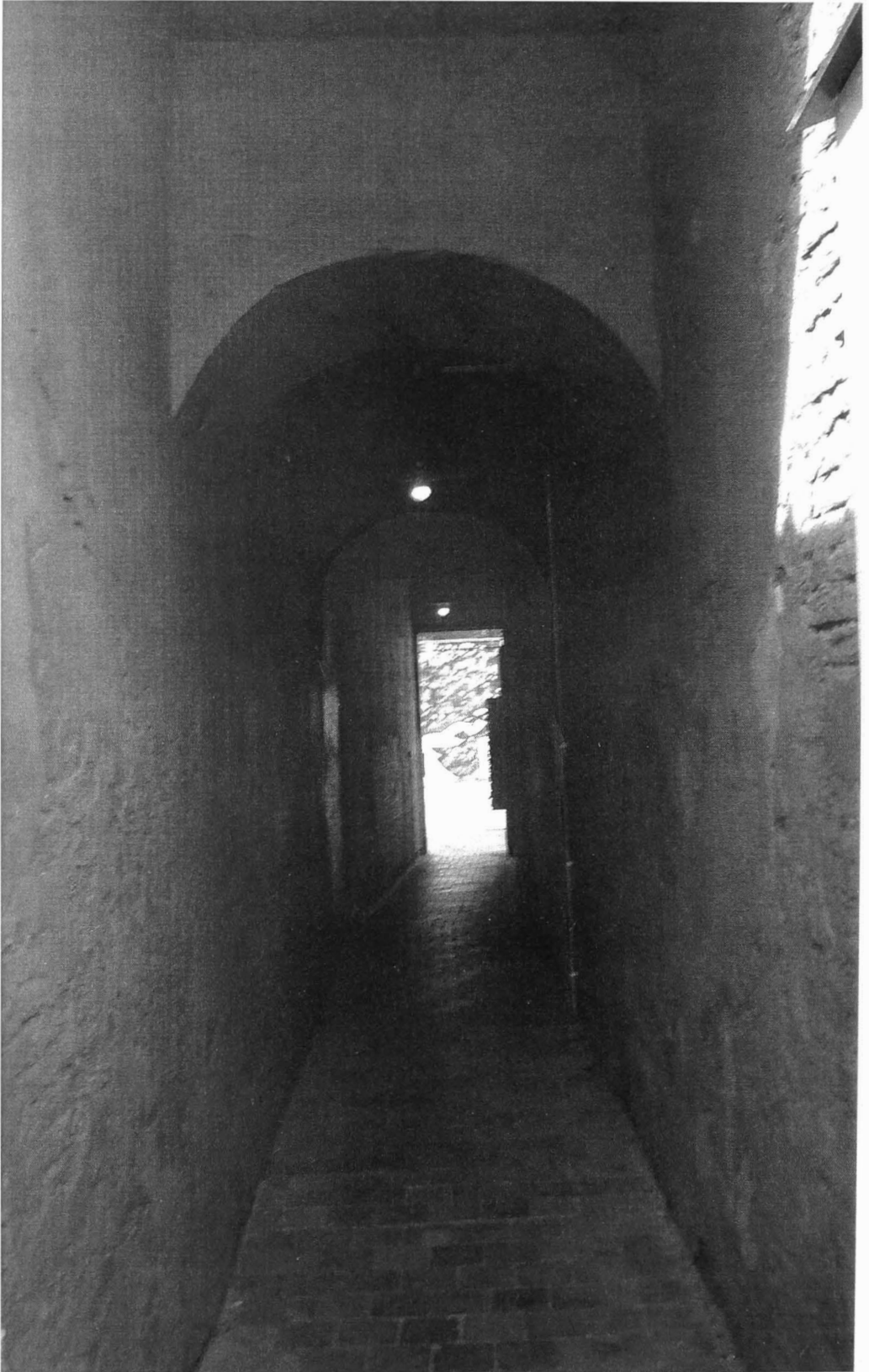
30

Het is welbekend: de vele Gentse beluiken en beluikjes die er ooit waren en de enkele die gelukkig bewaard bleven, vertegenwoordigen een van de meest typische, zij het weinig opvallende, historische kenmerken van deze stad. 'Die aanééngedrongen verblijven, waar de onwelvoeglijkheid der verwarde betrekkingen der geslachten heerschte, waaraan men de naam gaf van bataillons carrés, en hier te Gent de beluiken, door het volk poortjes of cités genoemd'. Dat lezen we in *De beluiken binnen de Stad Gent* (1904), een heel de stad omvattend gedrukt overzicht van deze armtierige wijze van wonen. Het is een citaat uit een voordracht gehouden voor het 'Beschermingcomiteit der Werkmanswoningen' in 1886.

Het ontstaan van deze woonvorm moet mede gezocht worden in het feit dat de stedelijke overheid zich tot aan de cholera uitbraken niets aantrok van wat er achter de straatgevels van de huizen gebouwd werd. Wie het wenste kon bouwen wat hij wilde op zijn / haar achtererf. Een bouwaanvraag (verplicht vanaf begin 1700, maar enkel voor wat de straatgevels betreft) was daarvoor niet nodig. Enkel de immer wakkere belastingen vertoonden interesse... en hoe! Dank zij hun zeer nauwkeurige registraties vanaf 1672 weten we precies hoeveel beluiken, of meer exact 'kleine huisjescomplexen' behorend aan eenzelfde eigenaar, er toen al waren en hoeveel er later nieuw gebouwd werden. Bij zoverre zelfs dat we het massaal ontstaan van citeetjes goed kunnen dateren. De typische beluiken ontstonden in Gent vanaf het laatste kwart van de 18de eeuw, toen ook de bevolkingsexplosie van de stad een aanvang nam. Veel vroeger dus dan courant aangenomen wordt.

Afb. 1. De ingang van het Poortje van de Handborstel aan de Voetweg bij de Overpoortstraat, met bijhorend alleswetend meetje met bloemetjesshort. Of was het een meete, een kwaie commeere? (foto Roger Moreau 1972, bewaard in DSMG, Sint - Amandsberg)

Afb. 2. Toegang tot het gerestaureerde 'Poortje van de Handborstel', maar nu van binnen uit (foto 2014).

Termen

In deze bijdrage besteden we aandacht aan de termen waarmee ze aangeduid werden. De benamingen verraden heel wat over de eigen aard van deze woonvorm. Sommige werden veel gebruikt, andere niet. In het geciteerde verslag van 1904 wordt het al aangeraakt: het gaat over 'beluiken', maar het volk heeft het over poortjes of cités, twee woorden die in de betekenis van 'beluik' tijdens de jongste decennia uit het taalgebruik verdwenen. Vroeger werden ze algemeen gebruikt. Een unieke beschrijving van het leven daarin in de 19de eeuw draagt als titel: 'Het leven in de Gentsche poortjes vóór 1900' (Van Bragt, E., 1948). In andere steden bestonden die ook en ze kregen diverse benamingen mee ('gangen' in Antwerpen en Brussel, 'chasses' in Namen, 'fortjes' in Mechelen en zelfs in een klein stadje als Tielt), maar nergens nam het fenomeen zo'n omvang aan als in Gent

Wijlen Roger Moreau maakte er zijn levenswerk van. De twee boekjes die hij daarover uitgaf in 2003 en 2005 dragen als titel resp. 'Beluiken, poortjes en cités' en 'Beluiken en cités verder verkend'. Hierin hebben we dus al drie benamingen voor hetzelfde. Lodewijk Lievevrouw – Coopman voegt er nog twee aan toe in zijn 'Gents Woordenboek'. Hij verwijst onder het trefwoord 'Beluik' naar een van de betekenissen van 'gang' en daarbij vinden we dan: 'meest overdekte smalle doorgang tusschen twee huizen die op een opene plaats uitgeeft, waar enige huisjes staan'. Hij geeft een Gents voorbeeld aan uit 1721: '... huijs in een gancxken sluijtende met een poortjen ter straeten'. Daarnaast is er nog de koer. Hier geeft het 'Gents Woordenboek' aan dat dit onder andere beluik kan betekenen en geeft als voorbeeld de destijds bar slecht befaamde 'Koer 99' aan de Brugse Poort.

'Beluik': vertaling van 'enclos'

De verwijzing naar 'gang' duidt er op dat ook de kenner bij uitstek Lievevrouw – Coopman 'beluik' niet als een onder het volk verspreid Gents woord beschouwde. Nochtans is het volbloed Vlaams en Nederlands. De term werd eeuwenlang gebruikt in de ambtelijke taal voor afgesloten bebouwingen, vooral voor kloosters, een term die zelf ook 'afgesloten' (claustrum) betekent (bv. het 'beluik der paters Carmelieten'). Ook in agrarische context is de term bekend, en wel in de vorm 'bilk': door grachten en hagen afgesloten weide. Denken we ook nog aan 'beloken' (afgesloten), geloken ogen, aan 'luik' en zeker niet te vergeten in Gent: de Bijloke, ooit een belangrijke omheinde ruimte buiten de 12de-eeuwse stadsmuren.

'Beluik' bleef echter ambtenarentaal en kwam via het Frans in onze taal in de betekenis die het woord in Gent nu heeft, als vertaling van 'enclos'. In de

vele rapporten die in de 19de eeuw na de eerste (1833) en volgende cholera epidemieën opgesteld werden door de in die tijd grotendeels Franstalige stadsadministratie, staan ze vermeld en worden ze opgesomd: 'enclos' bij huis nr zoveel, zoveel 'enclos' in die (politie-)wijk, enz. Sinds enkele decennia, sinds ongeveer de tijd dat historici, architecten en stedenbouwkundigen zich aan het fenomeen begonnen te interesseren kwam het woord 'beluik' ook in de omgangstaal terecht. Een belangrijke rol daarin speelden vermoedelijk het rapport over de Gentse beluiken onder de leiding van Herman Balthazar (1978) en de talrijke krantenartikelen die vanaf de jaren 1960 verschenen.

Poortje

'Poortje' (puurtse), 'gang of klein beluik', krijgt in het Gents Woordenboek het meeste samenstellingen mee: 'poortjesmanieren, poortjestale, poortjesvolk en poortjeswif'. Ze behoeven geen van allen nadere uitleg. Daarnaast vermeldt Lievevrouw-Coopman ook 'poortjesmeetinge: politieke bijeenkomst, gegeven in poortjes of beluiken'. Dit wijst er op dat de term dus oud is, ouder dan de andere.

Het woord 'poort - poortje' voert ons regelrecht naar het ontstaan van de beluiken. Min of meer vermogende eigenaars bouwden de hof, de koer of het erf achter hun huis dat zelf aan de straat stond, vol met kleine meestal laagwaardige huurhuisjes. Zoals hoger al aangegeven konden de initiatiefnemers er bouwen wat ze wilden. Slechts in 1850 na de tweede cholera - epidemie kwamen er stedelijke voorschriften voor de huizen op achtererven, de beluikhuisjes. Vanaf die tijd werden ook 'betere' beluikhuizen gebouwd met een bovenverdieping, soms anderhalve bovenetage. Dat zijn de beluikhuizen van de 'tweede generatie'.

De bewoners ervan konden van en naar de straat, de 'voorstraat', via een gang in of naast het eigenaarshuis, al of niet afgesloten met een poortje of aparte deur. En zoals zo dikwijls gebeurt: het woord van het deel ging over op het geheel. De termen 'gang' en in Gent vooral 'poortje' gingen stilaan de huisjescomplexen aanduiden waaraan ze toegang verleenden. Het 'Poortje van de Handborstel' aan de Voetweg bij de Overpoortstraat hierbij afgebeeld, is een mooi nog bestaand voorbeeld. Dat dateert uit 1840, maar er waren heel wat oudere. Zo bijvoorbeeld in de ooit meest beruchte beluikenbuurt Overschelde om en rond de Vlaanderenstraat in 1721: '... eenentwintigh naevolghende huijsekens ... staende in een poortjen'.

Afb. 3. De Pelikaanpoort: het belangrijkste beluik (1774 – 1778) van de Overscheldewijk, de grootste beluikenbuurt van de stad vanaf eind 18de - tot eind 19de eeuw. Ingang aan de huidige Belgradostraat (Tekening Armand Heins).

Deze veronderstelling wordt bevestigd door onderzoek naar de vroege Gentse beluiken (Devriese, 1996, 2001). De zeer nauwkeurige registraties van de belastingen op huizen en huisjes door de stad geheven, tonen aan dat in de vroegste vermeldingen vooral de termen 'hof' en 'erf' gebruikt werden: huizen gebouwd op de hof van, op het (achter-)erf van dit of dat huis, behorende aan die of die eigenaar. Ze werden systematisch opgeschreven en bleven bijna volledig bewaard vanaf 1708, met een voorloper in de vorm van een volumineuze register van 'prijzijen' (geschatte huurwaarden) van alle Gentse huizen en huisjes opgemaakt in 1672. Op achtererven en in hoven: zo ontstonden ze, maar de termen 'erf' en 'hof' waren te algemeen, misschien ook te veel stadhuistaal. Ze werden door het volk niet gebruikt.

Veel 'poortjes' kregen pittige volksnamen. Niet alle werden daarbij aangeduid als poortje, ver van daar, maar toch heel wat. Van Bragt (1948) die vooral de omgeving van de Sint-Lievensstraat (nu Sint-Lievenspoortstraat) beschreef, heeft het over 'het Poortje van de Maseurkensschool', het 'Groenpoortje', het 'Nieuwpoortje' en het 'Poortje van Wanne Marole', alle uitkomend op die straat.

Cité

36

Het Gents Woordenboek geeft als uitleg bij 'cité': 'beluik, vereniging van werkmanswoningen'. En een paar uitdrukkingen opgenomen in datzelfde werk geven meteen aan wat je daar kon verwachten: een 'Baron cité: iemand van geringe afkomst die het hoog opneemt' of een 'Citéjongen: jongen of kind uit een cité. In de cités woonde het armste volk: zo mager of ne citéjongen'.

Toch wel eigenaardig: de term cité betekent 'stad', stadsdeel of 'gemeenschap van burgers (cives), noch min noch meer. In de industriële 19de eeuw ontstond een variëteit die bij ons bekend werd als cité ouvrière. Littré geeft in zijn notoire Dictionnaire de la Langue Française (1877) ongeveer de volgende omschrijving daarvan: naam gegeven aan grote gebouwen, in recente tijden geconcipieerd en bestemd om arbeiders te huisvesten, die er aan enkele gemeenschappelijke economische schikkingen onderworpen zijn. Geleerdentaal dus, uit het Latijn afgeleid. De term cité ouvrière stamt uit de glorieperiode van de socialistische woonutopieën. In Guise bij Maubeuge kan men zich daarvan een goed idee vormen in een museum ondergebracht in een ongehooflijke realisatie in dat genre, de familistère Godin.

Afb. 4. Bewaard gebleven monumentale poortingang van de verdwenen Rietgrachtcité aan de Kasteellaan gebouwd in 1862 -1867 (foto 2014).

In Gent bracht men het zover niet. Er kwam wel een en ander daarvan doorsijpelen via de zorg om de volksgezondheid. Een invloedrijk man, de arts Adolphe Burggraeve (1806 - 1902) verbonden aan de universiteit, hoofdchirurg van de Bijloke en gemeenteraadslid (1858 - 1881), werd voorzitter van een 'Société Anonyme pour l'Amélioration des Demeures Ouvrières'. In 1852 ontwierp hij (louter op papier) een eerste reusachtige familistère, waarna er nog drie volgden (Adriaensen, 1991; Deseyn, 1984).

Van dat alles kwam in Gent niets terecht. Maar er bleef wel iets hangen. Zeer waarschijnlijk geraakte de benaming cité in de tweede helft van de 19de eeuw in Gent onder het volk verspreid via een project van de bouwmeester - aannemer - bouwpromotor Lieven De Vreese die precies in dezelfde jaren (1851) een groot aantal werkmanswoningen liet bouwen tussen de straten Blandijnberg en Rozier. Het was een voor die tijd ambitieus project. Het maakte ophef en kreeg, wellicht in het voetspoor van Burggraeve en gelijkgezinden, van meet af aan de benaming Cité ouvrière mee. Dat kunnen we opmaken uit wat de Gazette van Gendt op 28 maart 1851 daarover schreef:

'Op de plaets waer voorheen het pensionaet van M. Macaire stond op het Sint-Pieterspleyn, heeft men thans een heerlyk gebouw opgerigt. Dit praelgebouw is nochtans slechts een werkmans- kwartier. Maer het schynt dat men dit kwartier mag beschouwen als een model werkmans - cité, zoo als men ze in andere steden noemt'.

38

Volgt dan een beschrijving van de woningen, die uitzonderlijk voor dergelijke woningen in die tijd, zes bruikbare ruimten bevatten: een kelder, twee kamers beneden, twee boven en een zolder. En tot besluit: 'Den voorgevel is grootsch. Hy is gevormd door dry voorname gebouwen dienstig tot byzondere woningen, tot winkels of herbergen Die gebouwen zyn aeneengebonden door twee triumph boogen. Deze laetste zyn versierd met vier zinnebeeldige figuren'. De halfverheven beeldhouwwerken waren het werk van Hubert Leclercq, het gevelplan was getekend door zijn broer Charles Leclercq - Restiaux, de man die ook de gevelwanden van het Sint-Pietersplein ontwierp.

'Werkmans - cité, zoo als men ze in andere steden noemt', lezen we. Vooral vanaf halverwege de 19de eeuw ging men inderdaad in industriecentra en kolenbekkens grote wooncomplexen ontwerpen die cité ouvrière genoemd werden. Het waren meestal initiatieven van de ondernemers gevestigd in nieuw ontwikkelde en dikwijls verafgelegen industriezones die te kampen hadden met groot verloop onder hun arbeiders. De hierboven al geciteerde voordracht gehouden tijdens de 'bloeitijd' van de beluiken (1884) stelt het onomwonden: 'In de steden moesten de eigenaars er geen belang in stellen de werklieden aan zich te verbinden. Zij vonden er genoeg in de steeds wassenden stroom'. Slecht enkele kleinere wooncomplexen kwamen tot stand op initiatief van de (textiel-)fabrikanten (Wohlmutter, 1984). Voortman bouwde

13 huizen in het Berouw (1837) en Hooreman – Cambier hield het bij 15 in de Benedictijnenstraat (1858). Na het afschaffen van de stadstollen in 1860 werd een nieuwe ontwikkeling in gang gezet door industriëlen en grondeigenaars: de urbanisatie met het trekken van straten in voordien onbebouwde zones vooral buiten de stadsvesten. Zo ontstond het Congobeluik in de Limbastraat (104 huizen gebouwd door de vlasspinnerij La Liève in 1883), de Wissenha-gestraat (52 huizen gebouwd door het bedrijf Vercoutere, 1884 – 1885), de beluiken aan de Terneuzenlaan, de urbanisaties van de Rabotwijk, enz. Dat waren wel geen echte beluiken. De huizen stonden aan de openbare weg.

Afb. 5. Een minder gekende foto van de cité De Vreese met één van de twee monumentale poortingenngen ter hoogte van wat nu de straat Blandijnberg is (Schenking Roger Moreau in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint – Amandsberg).

De huizen gebouwd door de fabrikanten waren voorbehouden voor hun werkvolk. In die zin kan men ze beschouwen als 'cité ouvrière'. Het waren zeker geen weldadigheidsinitiatieven en ook het project van De Vreese hoorde niet thuis in de utopiewereld waaraan het de naam ontleende. Ook al waren de huizen in deze 'cité De Vreese' van heel wat betere kwaliteit dan die van het beruchte er naast gelegen beluik Batavia, de man zocht opbrengsten. Zoals het een echte bouwpromotor betaamt stelde hij zijn eigendom te koop. In dezelfde krant lezen we op 22 december 1852 onder de titel **Cité Ouvrière**: 'Eene uytgestreken Eygendom genaemd **Cité ouvrière**, sinds twee jaeren nieuw gebouwen met Hovingen, Rolbaen, Garspleynen en verdere afhankelijkheden, in de Blandinstraet, dicht by St - Pieterspleyn, alwaer denzelfden twee ingangpoorten heeft. Dezen Eygendom, eenen uyttrede hebbende

langst de Rogierstraet (Rozier), is uytsluytelyk gebouwd om tot wooning te dienen der werklieden, en beheld tachtig Huyzen, allen wel verhuerd en opleverende een jaerlyks inkomen van omtrent 12.000 franks.'

Het bleef iets unieks voor Gent. Nadien werden geen complexen meer gebouwd door privé eigenaars of sociale bouwmaatschappijen die expliciet de benaming cité ouvrière meekregen. Maar de term verspreide zich tot hij tegen het einde van de 19de eeuw zelfs piepkleine beluikjes ging omvatten. Zekerheid omtrent deze gang van zaken hebben we niet. Het blijft een hypothese, maar er is geen andere verklaring mogelijk.

Het opmerkelijke ensemble van De Vreese werd in 1935 - 1936 afgebroken om plaats te bieden aan het grote universitaire project van Henri Van de Velde waarvan echter enkel de bibliotheek en het instituut voor kunstgeschiedenis (HIKO) volgens zijn plannen verwezenlijkt werden.

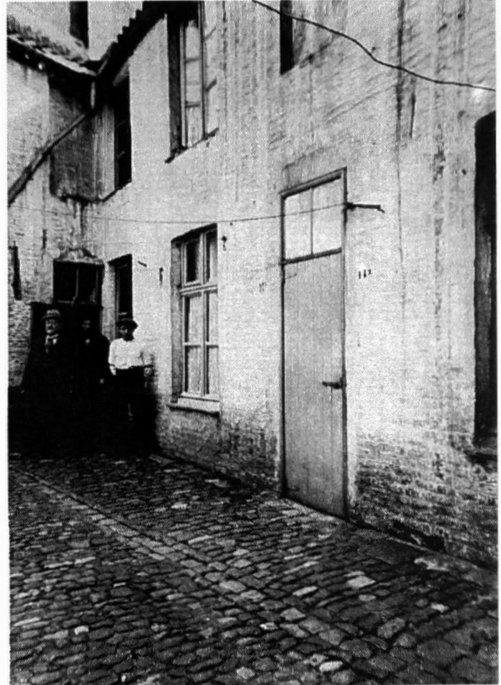
Koer

Een koer duidt op een ruimte in openlucht achter een huis of horend bij een huis. Die kan omringd zijn door andere bebouwing, muren of hagen en grachten en bereikbaar via een min of meer nauwe poort of gang. De beluikenonderzoekers noemden dit type 'pleinbeluik', in tegenstelling tot bv. 'steegbeluik'. Ook in de etymologie van dit in oorsprong Franse woord 'cour' (tot in de 15de eeuw 'court') zit 'ingesloten' bevat. Het is afgeleid van het middeleeuws Latijnse 'cortis, curtis' dat zelf afkomstig is uit klassiek Latijn 'cohors – cohortis'. Vergelijk met de 'bataillons carrés' uit de in de Inleiding geciteerde voordracht. De in akten en registraties veelvuldig gebruikte term 'erf', zoals in 'vier huyskens op d'erve van...' , etc. duidt op het zelfde als koer, maar die term werd nooit gebruikt om huisjescomplexen aan te duiden.

Geen 'hof'

'Hof' betekent eveneens het omvatte, het ingeslotene. Vandaar kerkhof, beghijnhof en schuttershof. Die term werd aangewend in officiële stukken, zoals bv. registraties van de huistaksbetalingen ('huisgelden'): bijvoorbeeld 'vier huyskens op den hof' van dit of dat huis. Maar het woord werd in Gent onder het volk niet gebruik om een beluik aan te duiden. De in Brabantse en vooral Hollandse oude steden veel voorkomende 'hofjes' vertonen dezelfde bouwvorm als onze beluikjes, maar ze zijn eerder vergelijkbaar met onze godshuizen of hospicen, waarvan er in Gent slechts één enkel, zij het heel mooi bewaard bleef; het Alijnshospice, in Brugge veel meer. Ze ontstonden

meestal uit liefdadigheid- of solidariteitsoverwegingen van verenigingen of particulieren. Iets wat van de Gentse beluiken niet kan worden gezegd. 'Hof' bleef in het Gentse taalgebruik de betekenis behouden die het heeft in het Algemeen Nederlands: een onbebouwde besloten ruimte overwegend als plantentuin gebruikt. De nog tot aan het begin van de vorige eeuw volledig afgesloten 'jardin botanique' van Baudeloo werd door het gewone volkje (dat er niet binnen mocht) 'den botanieken hof' genoemd. Nog steeds is Baudeloohof de officiële naam van het parkje bij Sint-Jacobs.

Afb.6. Een poortje kon ook een forse poort zijn en een zekere luxe vertonen, zoals hier aan de Reep. Vervallen glorie. Binnenin op de 'koer' zag het er wel anders uit.
(foto 1933, verzameling R. Moreau).

Besluit

Op het hoogst eigenaardige woord *cité* na, duiden alle hierboven beschreven benamingen op 'afgesloten' zijn, of althans niet rechtstreeks op de openbare weg uitzien. De meeste waren slechts via één ingang toegankelijk. Andere hadden er twee of drie, soms uitkomend op verschillende straten. maar dat deed nauwelijks afbreuk aan hun ingesloten karakter.

Het min of meer afgesloten zijn kan echter niet als enig criterium gebruikt worden om de woonvorm *beluik - cité* te herkennen en dit om twee redenen.

Ten eerste: in de kleine straatjes van arme buurten werden vanaf het laatste

Afb. 7. Een poortingang kon worden opgedeeld in een privé-ingang tot het voorhuis (eventueel van de eigenaar) en een toegang tot het eigenlijke beluik. Hier aan de Reep (foto 1933, verzameling R. Moreau). Vermoedelijk was dit oorspronkelijk een enkele toegang tot wat een rijk huis moet zijn geweest, met doorgang tot de koer of tuin en een deur naar de eigenlijke woning opzij in een brede gang.

derde van de 18de eeuw hele reeksen kleine huisjes gebouwd uitkomend op de straat die volkomen vergelijkbaar waren met de min of meer afgesloten poortjes in dezelfde buurten in dezelfde tijd. In de sloppenwijken dus. En nog maar eens: het woord 'slop', verwant met 'sluipen', betekent nauwe doorgang, schuilhoek. Veiliger is het een objectief criterium te gebruiken. Ideaal daarvoor zijn de huistakken die gebaseerd waren op de geschatte huurwaarde van de huisjes.

En ten tweede: in de vorige eeuw ontstonden ook rijke 'beluiken'. Zo bijvoorbeeld de 'Cirk' in de Zebrastraat van architect Van Rysselberghe (1908). De jongste tendens in de appartementenbouw in de binnenstad streeft er naar de gebouwen te laten uitkijken op een rustig binnenpleintje of een toegangsstraatje, soms reconstructie van een al lang verdwenen steegje. Niet zelden worden ze 'hof' genoemd, liefst met een prestige uitstralend toevoegsel. 'Woonerven' zijn in. En het gaat nog heel wat verder: in USA werden 'gated communities' voor de superrijken aangelegd, met gewapende (?) bewakers aan de poortingang. Wel iets anders dan onze 'puurtses', al moest je niet denken dat je daar als vreemdeling (iemand uit een ander gebuurte!) zomaar binnen kwam.

Afb. 8. Een brede toegang tot cité De Witten Bol in wat ooit een voor karren toegankelijke koer met stapelplaatsen of werkhuizen moet zijn geweest in de Sint-Salvatorstraat (foto 1933, verzameling R. Moreau).

Literatuur

Adriaensen, F. (1991). Dr. Adolphe Burggraeve: arbeider als patiënt, stad als panoptikum. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur*, jg. 9 nr. 4 (deel 36), p. 5-24.

Baertsoen, M. (1913). *Gentsche Maatschappij der Werkerswoningen. Historisch overzicht*, Hoste, Gent.

Charles, L., Everaert, G., Laleman, M.C., Lievois, D. (2001). *Erf, huis en mens. Huizenonderzoek in Gent*, Stadsarchief & Stichting Mens en Cultuur.

De Rycke, I., Van Renterghem, J., De Buck, P. (1904). *De beluiken binnen de Stad Gent* Snoeck - Cools, Sint - Amandsberg, p. 13.

Deseyn, G. (1984). De 19de eeuw. In: Joos, L. (red.), *Volkshuisvesting in Gent*. p. 28 – 36.

Devriese, L. (1996). Beluiken en huisjescomplexen. Ontstaan en evolutie in het 18de-eeuwse Gent. In: *Stadsarcheologie, bodem en monument in Gent*, jg. 20 nr. 1, p. 6-28.

Devriese, L. (2001). De grote beluikenconcentratie in de Gentse Overschelde-wijk in de 18de en vroege 19de eeuw. In: *Tijdschrift voor Industriële Cultuur*, jg. 19 (deel 75), p. 13-32.

Moreau, R. (2003). *Archiefbeelden Gent. deel V. Beluiken, poortjes en cités*, Tempus, Stroud, UK.

Moreau, R. (2005). *Archiefbeelden Gent. deel VI. Beluiken en cités verder ver-
kend*, Tempus, Stroud, UK.

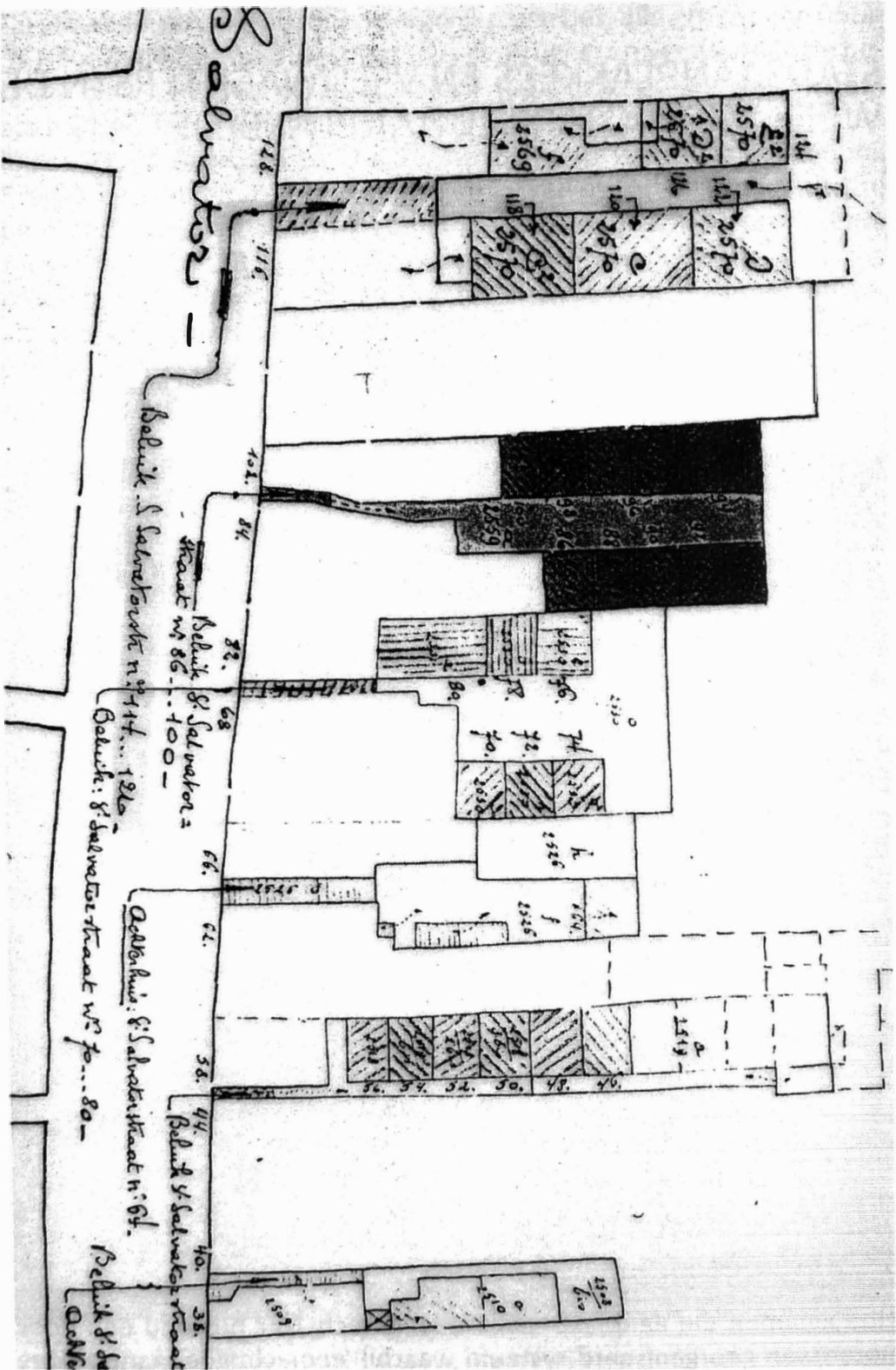
R.A.M. (1966). Erfenis der 19de eeuw. Gentse Beluiken. In: *De Gentenaar* 12 en 14 april.

44

Van Bragt, E. (1948). Het leven in de Gentsche 'poortjes' vóór 1900' In: *Oost-
vlaamsche Zanten*, jg. 23 nr. 2, p. 37-48.

WIARUG - Werkgroep Industriële Archeologie Rijksuniversiteit Gent (1978). *Onderzoek naar de Gentse beluiken; bouwfysische, sociologische, historische en kunsthistorische evaluatie*.

Wohlmutter, P. (1984). *De sociale en geografische mobiliteit van de Gentse beluikenbewoners tot 1914*. Ugent (RUG) thesis.

Afb. 9. Een opvallende rij 'poortjes' aan de Sint-Salvatorstraat. De brede toegang van de Witten Bol is goed herkenbaar. Registratie van beluiken aan de hand van kadasterplannen ca. 1935, nagetekend door R. Moreau.

STADSAANPLAKKERS EN VELDWACHTERS IN DE WEER MET NOTARIËLE AANPLAKBILJETTEN

André Verbeke†, Luc Devriese

Samenvatting

Een korte beschrijving wordt gegeven van het destijds algemeen voorkomende en hier en daar nog steeds bestaande systeem van notariële aankondigingen via gele aanplakbrieven (aanplakbiljetten) op gevelborden of gevelwanden. In de steden brachten officiële stadsaanplakkers die affiches aan. In de dorpen en kleinere stadjes werden ze opgehangen (geplakt) door de veldwachters (gardes champêtres). Voorbeelden worden gegeven van postkaarten uit de jaren 1920 waarmee deze mensen hun vergoeding daarvoor (loon plus taks) aan de opdrachtgevende notarissen kenbaar maakten.

46

Velen zullen zich nog wel de gele aanplakbrieven met notariële aankondigingen herinneren die in stad en dorp meestal gezamenlijk aan geplakt werden op daartoe bestemde borden of op muren. Hier en daar gebeurt dat nog steeds.

Goed georganiseerd aanplaksysteem

Hoe kwamen die aanplakbrieven daar terecht? Er bestond een door notarissen georganiseerd systeem waarbij 'gemachtigde' aanplakkers die taak op zich namen. De steden beschikten over stadsaanplakkers en in de dorpen was dikwijls de veldwachter, de 'garde champêtre', alias de 'garde' of de 'sjampetter' daarmee belast. Die konden daarmee een centje bij verdienen, maar ze moesten wel rekenschap geven. Dat gebeurde via postkaarten gericht aan de opdracht gevende notarissen.

St. niklaas 15 juni 1928

Heer notaris

Het deze heb ik de eer u te laten weten dat onze affichen over den verkoop van het Domein van Destelberg te St. niklaas zijn aangeplakt te weten

- 1) Hoek colligintstraat (en gr. elbarht.)
- 2) Hoofdkerk
- 3) Spoorweglaan

Het bedrag voor aangeplakken 15,00 frs

Vermaandt Heer notaris mijne beleefde groeten

De Stadsaanplakker

St. N. 4-7-28

J. J. J. J.

Mijnheer de Notaris

De plakbriev Verkoopling Weiden te Moerbeke

zijn op de beste plaatsen aangeplakt, de Koster belooft tot 20 fr.

Vermaandt mijnheer de Notaris de Verzekering mijne hoogachtting.

De Stadsaanplakker

J. J. J. J.

St. N. 29-5-29

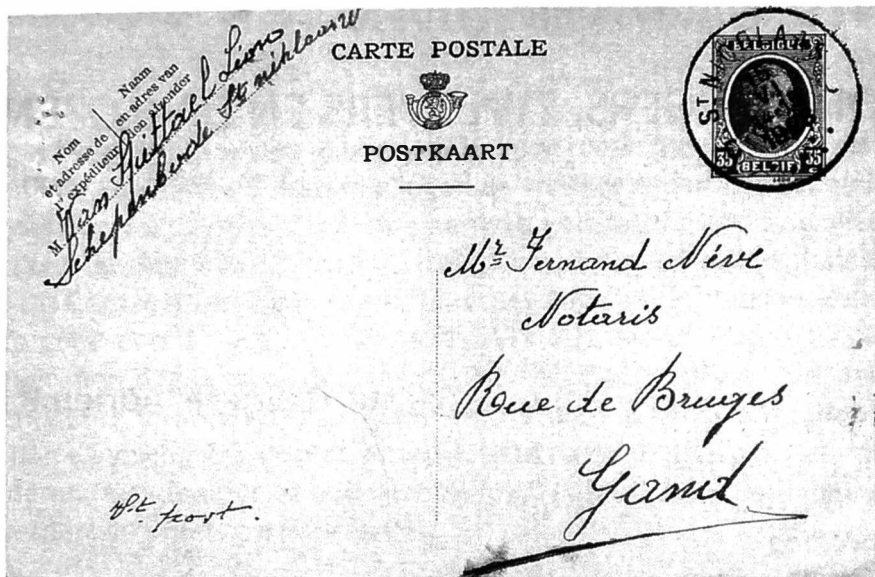
Afb. 2. Aanplakkers melden aan hun opdrachtgever de uitvoering van hun opdracht

In de dorpen en kleine stadjes betitelden de aanplakende veldwachters zichzelf op diverse manieren. Zo geeft bijvoorbeeld die van Moere bij Gistel zijn graad aan: brigadier – veldwachter, zijn collega’s van Zottegem en van Volkegem bij Oudenaarde omschrijven zichzelf als garde champêtre, maar die van Lapscheure houdt het simpelweg bij veldwachter.

Allen geven ze netjes aan hoeveel franks ze daarvoor (mogen) aanrekenen. Het tarief en wat de aanplakkers er mee konden verdienen valt niet duidelijk af te leiden uit het beschikbare materiaal. Er gold immers ook een belasting op de aanplakbrieven. De stadsaanplakker van Brugge, Louis Maes uit de Blinden Ezelstraat, hield de kosten voor de plakbrieven netjes gescheiden en dat geeft een idee. Voor de aankondiging van de verkoop van het landgoed Domaine de Destelbergen schreef hij op: 5 affichen aan 5,10 frank + 4, 00 fr. taxe + 0,35 fr. = 29,85 fr. Het kleinste bedragje betreft de kostprijs van de postkaart gericht aan de notaris.

Nog steeds bestaand

Zo werden bijna een eeuw geleden dergelijke niet onbelangrijke zaken kenbaar gemaakt op degelijke en betrouwbare wijze, mogen we aannemen. Het doet wel zonderling aan te zien dat in deze tijden van

Afb. 3. Schepenbode Van Spittael Leon te Sint-Niklaas schrijft aan notaris Nève te Gent

internet de aanplakpraktijk nog steeds bestaat, althans in Gent.

De hierbij gereproduceerde foto daarvan werd in januari 2014 genomen in de wijk Ekkerghem aan de Brankardierstraat bij de hoek van de Krijgsgasthuisstraat. Het is geen fraai gezicht. Je zag de notariële aankondigingen dikwijls op nogal morsige plaatsen in steegjes, maar dan wel aan de hoek, nog net zichtbaar vanuit een belangrijkere straat, zoals in het hier getoonde voorbeeld inderdaad het geval is.

Vroeger op prestigieuze gebouwen

Ooit lag dat anders. Toen in 1856 de eerste stedelijke reglementering op het aanplakken opgesteld werd, publiceerde het Gents stadsbestuur daarbij een gedetailleerde lijst van plaatsen waar officiële en privé- 'plakchriften' mochten worden opgehangen. Die waren bijna allemaal te vinden aan monumenten, en niet van de minste: aan de voet van het Belfort, op de gevel van het Groot en het Klein Vleeshuis, aan het Stadhuis, beiderzijds van de ingang aan de Hoogpoort, enz. Men ziet ze bij nader toekijken op tal van oude foto's.

De plakplek aan het Stadhuis was voorbehouden voor de akten van de burgerlijke stand. Vermoedelijk na de restauratie verhuisden ze naar de zijkant van het gebouw aan de Stadhuissteeg. Tot voor een paar decennia kon je ze daar nog lezen.

Meer hierover leest u in een artikeltje 'Monumenten beplakken' in *Ghendtsche Tydinghen*, jaargang 34 (2005) nr. 6.

GENTSE NACHTVERBLIJVEN

VOOR REIZIGERS, ZWERVERS EN DAKLOZEN

Luc Devriese, Adrien Brysse

Samenvatting

In korte lijnen wordt de geschiedenis geschetst van de opvang - meer bepaald het te slapen leggen - van arme reizigers, zwervers en daklozen in Gent. Dit vanaf de middeleeuwen, toen het 'werk van barmhartigheid de vreemdelingen herbergen', gebeurde in de godshuizen aan de stadspoorten (in Gent minstens vanaf 1191). In de 16de eeuw en later werden vreemdelingen zo snel mogelijk buiten dezelfde poorten gezet. Speciale aandacht gaat naar het nachtasiel in de Gentse Tinkstraat opgericht in 1888 door een journalistenvereniging. Het verhaal eindigt met inrichting (2013) van een nieuw nachtverblijf in het Nieuwland dat aanknoopt bij een heel oude traditie.

50

Inleiding

We schrijven 1704 en trekken even naar het buitenland. Een dolende fantast van onbestemde herkomst - nog geen zestien - die zich uitgeeft voor Formosaan (Taiwanees) en vloeiend Latijn spreekt, is op weg naar het zuiden. Uiteindelijk bereikt hij de poorten van Lyon, waar een wachter hem vraagt of hij aalmoezen wil. 'Ja' antwoordt hij heel onschuldig. De poortwachter troont hem mee doorheen de hele stad, langer dan een uur. De jongen kan hem nauwelijks bijhouden, terwijl hij verwachtingvol uitkijkt naar de grote gebouwen en kerken. Aangekomen bij een volgende poort aan de andere kant van de stad steekt de wachter zijn hand in zijn zak. 'Hier' zegt hij terwijl hij een paar koperen muntjes in de hand van de jongen stopt 'Ga nu door deze poort. Als je ooit in Lyon terugkomt krijg je van de zweep'. En hij loopt weg terwijl de jongen sprakeloos blijft staan¹.

Van te slapen gelegd bij de stadspoort (middeleeuwen) ...

Zo ongeveer ging het er ook in onze steden aan toe in die tijd. Ons beeld van het onthaal van (arme!) vreemdelingen in vroeger tijden is sterk gekleurd door wat we weten over de middeleeuwse godshuizen (maison dieu): de gasthuizen (gastenhuisen), hospitia (Latijn hospes: gast) of hospitalen, 'spitalen'. De Gentse instellingen waren niet toevallig aan de stadspoorten gelegen. Zo geeft een Gents lijstje uit 1432-1433 acht huizen voor nachtverblijf aan 'daer men daghelicx bedden dect', allen bij stadspoorten². De 'gedekte' bedden waren in oorsprong bestemd voor onbemiddelde, reizende lieden. Meer dan waarschijnlijk klopten er ook tal van dolende mensen, bannelingen en anderen, aan de deur. In hoeverre de lokale armen in de 'spitalen' geholpen werden, valt niet te achterhalen.

Overzichten van middeleeuwse hospitalen leveren een heel complex beeld op, verschillend van streek tot streek, van stad tot stad en evoluerend doorheen de tijd³. Sommige werden gesticht door abdijen (bij ons een kleine minderheid), andere door de stedelijke overheid en in een stad als Gent vooral door beroepsverenigingen. Eén kenmerk hadden ze gemeen: ze waren niet bedoeld voor medische verzorging. Dat gold ook voor de instellingen die meelaatsen herbergden: de 'zieke lieden' of 'akkerzieken' meest in hutjes buiten de stadspoorten, en idem dito voor krankzinnigen (dullen) en blinden of pestlijders in pesthuizen. In één enkel Gents godshuis werden andere, ongetwijfeld hopeloze zieken vanaf de 16de eeuw in een apart gebouw ondergebracht (of weggeborgen?). Dat was in het 'Kraakhuis' van het Bijloke godshuis, het enige godshuis dat zich in de 19de eeuw zou ontwikkelen tot een echte 'kliniek'.

De instellingen moesten zich bijna helemaal bedruipen met schenkingen⁴. Voor ons lijkt dat toch wel ongewoon. De vreemdelingen herbergen: het is een van de bekende 'werken van barmhartigheid' uit het Mattheusevangelie, een 'werk' dat in wijd uiteenlopende culturen, vooral in onherbergzame streken, terdege beoefend werd. Maar het zat dieper en ging verder. Respect voor de arme werd in het West-Europese christendom geïntroduceerd vanaf het begin van het tweede millennium. Dat gebeurde onder invloed van het oosterse monachisme (vooral de eremijten, kluizenaars) en de bedelorden, zelf ontstaan via beïnvloeding door, of analoog aan Indische geestesstromingen (hindoeïsme, boeddhisme, jaïnisme). Armoede was een deugd. Heil berustte op nederigheid en (soms extreme) zelfverloochening. En parallel hiermee ontwikkelde de lof voor de liefdadigheid en de stichting van opvanghuizen met bijhorende begiftiging in de vorm van 'eeuwigdurende' renten om deze te laten functioneren⁵.

Overigens moet men zich de situatie niet al te rooskleurig voorstellen. Het aantal voor werkelijke behoeftigen beschikbare bedden was erg beperkt. Al heel vroeg, soms al van bij de stichting, was alle behuizing van sommige hos-

pitia ingenomen door bevoorrechten gelieerd met de inrichters. Het waren geen passanten of daklozen, maar bemiddelde lieden die er een permanent onderkomen in vonden.

... tot buiten gezet (vanaf de zestiende eeuw)

Andere tijden, andere zeden. De middeleeuwse praktijk van hospitalitas (gastvrijheid) bloedde stilaan dood. Vooral in de 16de eeuw zette zich een ingrijpende mentaliteitsverandering ten aanzien van arme reizigers en thuislozen door. De eertijds aanbeden arme werd een verdachte figuur, louche zelfs, een profiteur, een mogelijke misdadiger. Het klinkt ons vertrouwd in de oren. Een Gents voorgebod uitgevaardigd in 1541 stipuleert heel precies wat er te gebeuren stond met *alle de vremde (die) duer dese stad lijden zullen, aerme wesende, ende benoudt om huerlieder nootdurst. Ze moesten naar de hospitalen naast de poorten gaan waar ze, als het te laat was om de stad te verlaten, 'nootdurst' voor welgeteld één avond mochten krijgen. Als het daechs ghenough es om te passeren, moesten de armen de stad doortrekken zonder te mendicerene ofte aelmoesene van de goeden lieden te heeschene (eisen, vragen)*⁶.

52

In die tijd voltrok zich ook een verregaande hervorming en institutionalisering van de zorg voor armen en wezen⁷. De stedelijke armenkamers werden gesticht. Het was een algemene West-Europese trend. Impulsen kwamen van de centrale besturen maar de organisatie en de financiering werd in handen gelegd van de lokale, de stedelijke overheden. De moderniteit kondigde zich aan. De godshuizen bleven bestaan maar ze werden meer en meer ingenomen door kloosterorden of ze boden enkel nog onderdak aan kopers of ontvangers van prebenden (toelagen, de 'provenden' van de 'proveniers'). Die droegen via hun nalatenschap zelf ook bij aan de financiering van de instellingen. De meeste hospitalen 'naast de poorten' verdwenen in die tijd of lieten geen passanten meer toe.

Zo ongeveer was de situatie tijdens het ancien regime. In de Franse tijd werden de godshuizen geconfisqueerd. Ze vormden als 'Burgerlijke Godshuizen' samen met de armenzorg (Bureau van Weldadigheid) op stedelijk niveau de basis van wat nu het OCMW is.

Stilaan oversteeg de daklozenzorg het enge kader van de gemeenschappen binnen de eigen stadspoorten. De horizon werd wijder. In de Hollandse tijd werden landloperskolonies gesticht die tot in de zeventiger jaren van de vorige eeuw zorgden voor (gedwongen) opvang in barre heidestrecken (Wortel ...) van meestal mannelijke 'ronddolenden', relatief ver van de bewoonde wereld. Ze

ontstonden op initiatief van de centrale overheid die ook instond voor financiering en beheer.

In de aanloop van de 20ste eeuw: het nachtsiel in de Tinkstraat

Afb. 1. Het gebouw in de Tinkstraat.

In de meeste steden met een snel aangroeiend proletariaat werden tegen het einde van de 19de eeuw nachtsielen ingericht. In Gent gebeurde dat in een nieuwbouw in de toen nieuw aangelegde Heirniswijk, dat het nachtsiel van de Tinkstraat werd (afb. 1).

Enigszins zonderling in onze ogen is dat het initiatief uitging van een kleine groep journalisten verenigd in een 'Perscomité Gent'⁷. Nadat persmensen bijna de hele 19de eeuw door met getrokken messen (en veel dodelijker wapens, vooral klerikaal - antiklerikaal) tegenover mekaar stonden, begonnen ze de noodzaak te voelen samen te werken en hun eigen imago wat op te fleuren met een filantropisch initiatief. Dat werd de oprichting en de financiering van een asyle de nuit, een nachtsiel. Dat was - uniek voor die tijd - niet - zuilgebonden. Belangrijkste initiatiefnemer en trekpaard in de beginjaren was blijkbaar Louis Tydgadt, advocaat en hoofdredacteur van het weekblad 'De Akkerbouw'⁸.

De heren van de pers maakten ruim gebruik van de mogelijkheden tot mobilisering van mensen en geld eigen aan hun werkinstrument. Dat zien we

onder meer in de door hen in hun dag- en weekbladen gepubliceerde lijsten van omhalingen gedaan of georganiseerd door de dekenen van verschillende straten en wijken (afb. 2, 3, 4). Daarnaast waren er de kapitaalkrachtige donateurs die met hun namen en bijhorende bedragen trouw vermeld werden in de verslagen van de instelling (afb. 5). De bijzonderste onder hen kregen hun naam in een gevelsteen gebeiteld (afb. 6).

HET NACHTVERBLIJF. — Onze werkersbevolking onthaalt de dekenen die rondgaan met inschrijvingslijsten, ten voordeele van het Nachtverblijf, op de hartelijkste wijze. Schier geene enkele werkmanswoning moeten zij verlaten zonder eene gift te ontvangen. De meesten drukken hun spijt uit niet veel te kunnen geven. Sommigen verlangen dat hunnen naam niet

Afb. 2. Oproep in het Morgenblad van Gent van 1 juni 1888 (UGent bibliotheek, Vliegende Bladen).

HET NACHTVERBLIJF. — De volksinschrijving ten voordeele van het Nachtverblijf behaalt den grootsten bijval. De gebuurtedeken die zich gelast hebben met het aanbieden eener lijst, beginnen de ingezamelde gelden in te brengen. Tot nu toe werden ontvangen, van de heeren :

Jan Vleurick, deken der gebuurte Oude Vest.	fr.	48 75
K. D'haenens, deken der gebuurte St-Katharinastraat		24 88
Pieter Bruyneel, deken der gebuurte Zandberg.		24 00
Jan D. paep, deken der gebuurte Brandstraat		39 77
Verplaetse, deken der gebuurte Coupuregang		29 95
Verstichelen, deken der gebuurte Tinnenpotstraat		28 10
Colpaert, deken der gebuurte Nieuwland		79 41

Afb. 3. Fragment uit een lijst van opgehaalde gelden voor het nachtasiel (cfr. afb. 2).

54

X^e année d'existence de l'Œuvre de l'Hospitalité de Nuit à Gand.

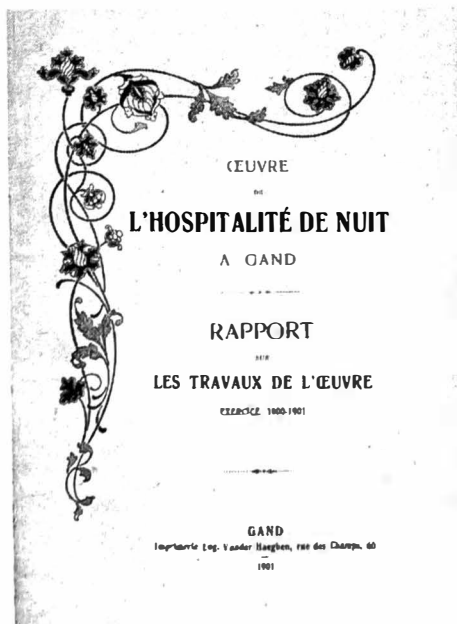
Dans son rapport sur l'exercice 1897-1898, M. Ch. Verstraete, administrateur général des asiles, constate que l'Œuvre de l'Hospitalité de Nuit a accompli, à Gand, sa dixième année d'existence! Fondée le 1er janvier 1888, par la section des Flandres de l'Association de la Presse Belge, elle a conquis dès le premier jour les sympathies du public et le bienveillant appui des autorités constituées.

But de l'œuvre.

Le rapporteur estime que ce résultat est dû au fait que les asiles répondent à des besoins réels et que les personnes que l'œuvre est appelée à secourir, appartiennent à une catégorie spéciale de malheureux, intéressante et digne de pitié, et qui ne peuvent trouver, nulle part ailleurs, de soulagement à leurs maux.

Ce sont des voyageurs pauvres, hommes, femmes et enfants, qui n'ont pas les ressources nécessaires pour se procurer pendant les froides nuits de l'hiver un asile, du pain et du feu. Ce sont encore des habitants de la ville, privés momentanément et par une cause fortuite, de leurs demeures et de leurs moyens d'existence; ils trouvent dans les asiles un abri provisoire de quelques jours, qui leur permet de se caser ailleurs, et de se reconstituer un modeste foyer.

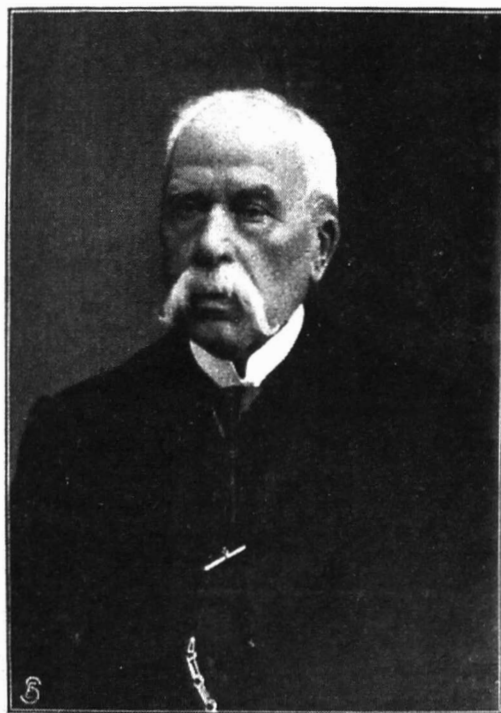
Afb. 4. Fragment uit *La Flandre libérale* (28 juni 1898).

Afb. 5. Voorblad van een van de verslagen van het 'Œuvre de l'hospitalité de nuit' (verzameling KBOV, Kraanlei, Gent).

Afb. 6. Gedenksteen voor de voornaamste promotor Louis Tydgadt centraal in de voorgevel van het oude gebouw in de Tinkstraat. (2014)

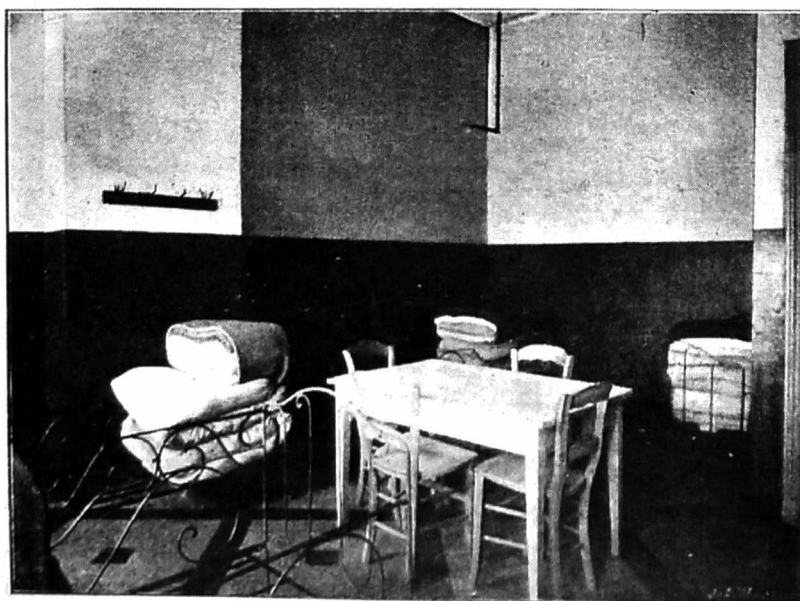
M. VAN HERREWEGHE,
Ancien directeur de l'asile de nuit.

Afb. 7. Directeur Van Herreweghe.

Het asiel stond in de beginjaren onder de leiding van directeur Van Herreweghe, die er alleszins de geschikte fysionomie voor had (afb. 7). Het reglement had als slagwoorden orde, zindelijkheid en zedelijkheid. Het was de tijd waarin 'arm maar proper' ook door de armen zelf hoog geacht werd. Tuur De Decker sprokkelde tekenende staaltjes daaromtrent uit het blaadje de Heirnisgalm. Hier een fragment uit januari 1906: 'Wat in de nachtverblijven den bezoeker het eerst en het meest in het oog springt is de ongewone zuiverheid en orde die overal heerschen. Het ware onmogelijk ergens een enkel stofje te vinden 't zij op tafels, banken, vloeren of trappen ... De zindelijkheid is ook volstrekt noodzakelijk want die ongelukkige cliënten der Nachtverblijven schitteren niet altijd door hunne lichamelijke zuiverheid als ze aankomen' (afb. 8, 9).

Er was daarom ook heel wat te doen omtrent de (dure) ontsmettingsoven voor kleren en beddengoed. Het inrichtend comité van wereldwijze journalisten wist hoe men een pleidooi voor de nodige stadssubsidie moest inkleden. Het scoorde met volgend argument een voltreffer: de subsidie zal op materieel vlak ruimschoots gecompenseerd worden door de verminderde steun aan bedelaars en landlopers en op moreel vlak door het besef dat aldus deze ongelukkigen dank zij het asiel van de bedelstaf worden gered⁹.

Na het bad kreeg de logé een avondmaal in de goed verwarmde en ruime eetzaal: een kloeke versterkende soep met groenten en gehakt vlees (1kg voor 10 personen) met een half brood (afb. 10). Om 9u trok men naar bed in de slaapzaal boven de eetzaal onder het waakzaam oog van twee bedienden (afb. 11). De hele nacht door werd de lucht verversd via een buizenstelsel. De volgende morgen werden de klanten uitgewuifd (of buiten gestoken) na opnieuw een 'gamelle' soep en een half brood verorberd te hebben.

Afb. 8. Vrouwenkamer.

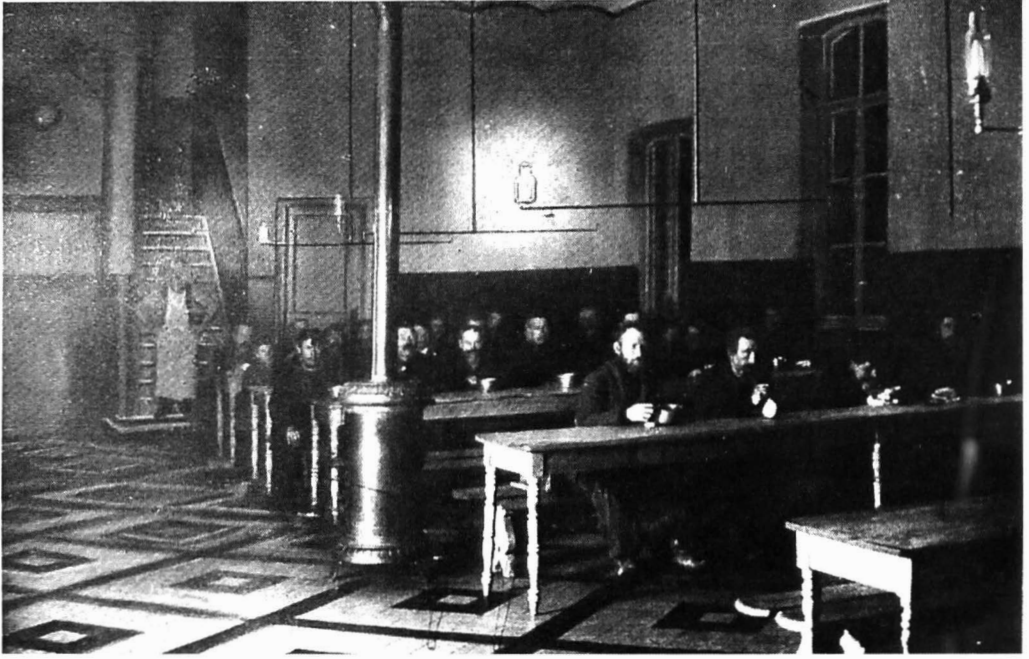

Afb. 9. Wasplaats.

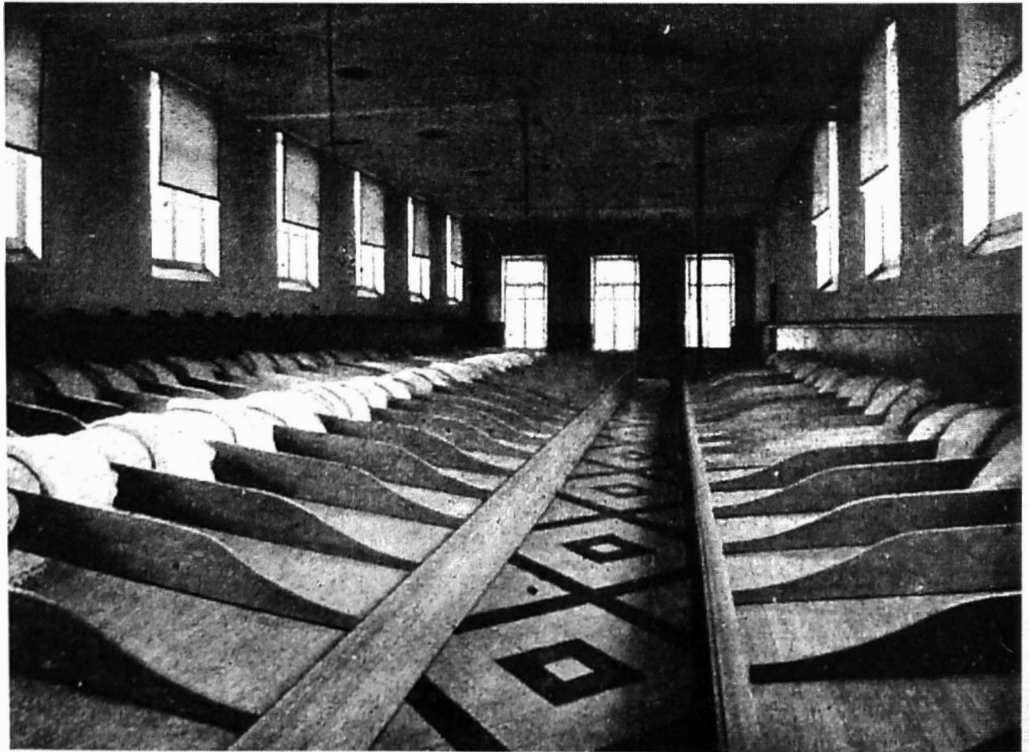
58 Welke mensen werden opgevangen? Dank zij de jaarverslagen van de inrichtende vereniging 'Oeuvre de l'hospitalité de nuit' die in het Gemeentebblad (destijds 'Bulletin communal') in verkorte vorm overgenomen werden, zijn we daarover goed ingelicht. De overweldigende meerderheid was mannelijk. In 1901 bijvoorbeeld waren er slechts 167 overnachtingen (met bijhorende voedselverstrekking) van 34 vrouwen en 19 kinderen tegenover 4083 dito van 1972 behoeftige mannen. Veruit de meesten (1069) passeerden slechts één nacht in het asiel, 315 twee, 365 drie en de rest meerdere dagen. Eén enkele mocht 11 nachten blijven. Dat was toen blijkbaar het maximum.

Gentenaars vormden in datzelfde jaar 1901, zoals trouwens in andere jaren, een belangrijke minderheid (775 nachten). Bijna dubbel zoveel overnachtingen (1385) stonden op het conto van mensen uit andere gemeenten van de provincie en evenveel (1386) uit andere Belgische provincies. Buitenlanders waren in de minderheid. Het belangrijkste contingent vormden de Fransen (428 overnachtingen) die een 'toer' doorheen België deden: meestal over Kortrijk en Gent naar Antwerpen en Brussel en dan terug. Daarnaast nog wat Duitsers en Nederlanders en verwaarloosbare aantallen mensen met andere nationaliteiten, van zes Amerikanen tot een enkele Serviër.

Beroepsmatig vormden de dagloners en de aardewerkers (terrasiërs) het belangrijkste contingent, naast wevers en mensen werkzaam in het transport: charretiers, chauffeurs en débardeurs (lossers), met daarbij opvallend weinig zeelui (slechts 16). Ook erg weinig colporteurs (32, nochtans talrijk in die tijd). Misschien konden deze laatste twee categorieën gebruik maken van andere onderkomens.

Afb. 10. Avondeten.

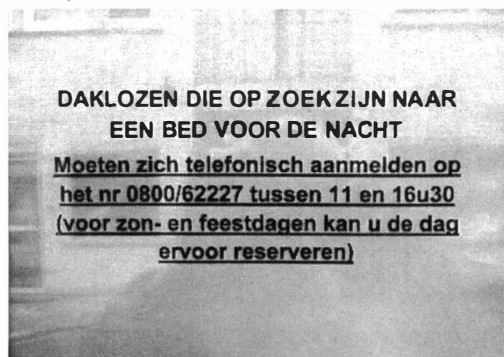
Afb. 11. Slaapzaal: een en al netheid, maar wel erg dicht bij mekaar ...

Anno 2014: nachtverblijf in het Nieuwland

We maken opnieuw een sprongetje in de tijd, slaan allerhande dikwijls complex samengestelde hulpinitiatieven over (in Gent o.a. het Clemenswerk, JAC: jongeren adviescentrum, vluchthuis voor vrouwen) en belanden opnieuw bij een instelling die uitsluitend als nachtasiel fungeert. Zeer recent kwam het tot stand in een nieuwbouw op het Nieuwland aan de Minnemeersbrug (afb. 12, 13), dicht bij het Godshuishammeke, waarvan de naam nog refereert naar een van de middeleeuwse voorgangers, het Sint-Jacobsgodshuis en even dicht bij het vroegst gestichte Gentse godshuis aan de Vlasmarkt, waar het opschrift van de kapel Saint John's church nog herinnert aan de middeleeuwse naam Sint-Jan in d'Olie¹⁰.

Afb. 12. Het nieuwe nachtverblijf in het Nieuwland (2014).

Afb. 13. Vensterbericht in het Nieuwland (2014).

We ontlenen wat hierna volgt aan de internetsite (anno 2014) van de organisator, de CAW (Centra Algemeen Welzijnswerk) Artevelde. Deze richt er het hele jaar door (behalve tijdens de Gentse Feesten) nachtopvang in voor daklozen. Dit is mogelijk dank zij de steun van de Stad Gent en het OCMW. Er is plaats voor 25 personen en het gebouw is toegankelijk voor rolstoelgebruikers en huisdieren. Het initiatief is bedoeld voor daklozen die af en toe een veilige en rustige overnachting wensen en is toegankelijk vanaf 21 uur tot 9 uur. Er wordt voorzien in een ontbijt en avondmaal en er kan gedoucht worden. Er is een beperking van 5 nachten per 14 dagen voor een zelfde persoon. De enige voorwaarde voor het gebruik van deze dienstverlening is het respecteren van de nachtrust. De nachtopvang wordt beschouwd als allerlaatste alternatief. Indien de dakloze dit wenst, wordt hij voor verdere hulpverlening doorverwezen naar andere diensten en initiatieven. De nachtopvang is bijna permanent volzet en het aantal weigeringen wegens tekort aan capaciteit wijst op de grote behoefte. Dat er enkel tijdens de wintermaanden hoge nood zou zijn aan nachtopvang wordt door de registratiegegevens volop ontkracht. De organisatie van de nachtopvang is slechts mogelijk dankzij de inzet van veel vrijwilligers.

A

De foto's van het asiel in de Tinkstraat (afb. 1, 7 - 11) werden overgenomen uit het tijdschrift *Gent XXe eeuw*, 1910, jg. 1 nr. 11, p. 92-94 bewaard in DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg. Dezelfde foto's verschenen in *Oeuvre de l'hospitalité de nuit à Gand. Rapport sur les travaux de l'oeuvre 1908-1909* (Gent, 1909).

Noten

1. Licht bewerkt fragment uit Collins, P., *Banvard's Folly. Thirteen tales of renowned obscurity, famous anonymity, and rotten luck* (In vertaling: *Miskend Talent*, Vasalucci, Amsterdam, 2001, p. 157-158).
2. Stadsarchief Gent, reeks 400 nr. 1, f. 27v. Sint-Jan en Sint-Pauwel was gelegen aan de Brugsepoort, het Sint-Annahospitaal aan de Spitaalpoort (aan de Antwerpsesteenweg buiten de huidige Dampoort) en het Hebberechtsgodshuis aan de Kortrijksepoort. Aan de oudere binnenpoorten ontbraken ze evenmin: aan de Zandpoort, aan de Turrepoort, aan de Steenpoort bij de Steendam, aan de Vijfwindgatenpoort. Het godshuis van de volders was gelegen aan de Hooipoort bij de Brabantdam, dat van de wevers bij de Walpoort, dat van de schippers bij de Ketelpoort. Het was geen algemene regel, maar de associatie poort - hospitium valt op.
3. Maréchal, G. *De sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de middeleeuwen*. Standen en Landen, deel 73, Kortrijk-Heule, 1978, p. 31, 243 e.v.; Dicstein – Bernard, C., *Le sens de l'hospitalité à Bruxelles au Moyen Age*. In: *Hospitales van de middeleeuwen en de moderne tijden*, *Archaeologia mediaevalis* nr. 25,

Brussel, 2007, p. 69-80; Laleman, M.C., Hôpitaux et hospitalité à Gand: l'apport de l'archéologie urbaine, *ibidem*, p. 81-90; Maréchal, G., Naissance et premiers développements des hôpitaux urbains, *ibidem*, p. 91- 100; Pauly, M., Hôpitaux et léproseries entre Meuse et Rhin: approches spatio - temporelles, *ibidem*, p. 101-111. Over de aard van de hulp verleend in een Gents godshuis: zie Devriese, L., Het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgaten. Delen 1 en 2. In: *De Heraut*, 2010 nr. 2, p. 4-11 en nr. 3, p. 5-12. Over de zeer speciale situatie van de leprozen, toegepast op Gent: zie Devriese, L., 'Zieke Liederen' overal buiten de stadspoorten. In: *Ghendtsche Tydinghen*, 2012, jg. 41, p. 199-209 en 284-299.

4. Hulp van overheidswege of van kerkelijke overheden was beperkt. De stad Gent betaalde in de 14de eeuw jaarlijks voor 'torven' (turf voor verwarming) en bij speciale gelegenheden werd al eens een vaatje haring of zelfs een kan wijn geschonken aan de godshuizen. De Heilige Geesttafels verbonden met de parochies boden hulp aan de 'schamele huisarmen'.
5. Vanhemelryck, F., *Marginalen in de geschiedenis*, Leuven, 2004, p.16.
6. Stadsarchief Gent, reeks 93 nr. 26 (reg. BB), f. 312 v.
7. De Decker, T., Het nachtverblijf in de Tinkstraat. In: *Van wei tot wijk. Honderd jaar Heirnis*, Gent 1988, p. 135-140. Grotendeels hierop gebaseerd: Van Ryssel, D., Minder bekende en verdwenen locaties in Gent. Tinkstraat: een nachtverblijf voor landlopers. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 42, 2013 nr. 3, p. 208-211. De belangrijkste auteur van de verslagen in de Heirnisgalm zou de priester Gabriël Celis zijn, niet onbekend bij volkskundigen.
8. Anon. *Oeuvre de l'hospitalité de nuit. Rapport sur les travaux de l'oeuvre. Exercice 1900 -1900*, p. 5-6.
9. De Decker, T., 1988, p. 137.
10. Stichting te dateren vóór 1196. 'In de Olie' (later vervormd tot ten Dullen) refereert naar het verhaal van de marteldood van de evangelist Johannes, volgens de traditie in een vat kokende olie aan de poorten van Rome.

DE HEKS VAN WAPPING (LONDEN)

Anoniem pamflet uit 1652

Barbara Vos

Samenvatting

In dit nummer van VM&D nemen we een origineel (of ten minste de weergave van een origineel) historisch document ter hand. Steeds meer manuscripten en oude drukken zijn tegenwoordig digitaal voorhanden. Een adequate vertaling ontbreekt echter meestal. VM&D wil zich inzetten om deze leemte voor een stukje op te vullen. Als eerste project kozen we voor een pamflet over een heksenproces in de zeventiende eeuw. Het originele document is integraal raadpleegbaar in 'The division of rare and manuscript collections' van de Cornell University Library. Hieronder leest u de lotgevallen van Joan Peterson, een vrouw die in 1652 van hekserij werd beschuldigd. De vertaling van een daarop volgend pamflet in antwoord op het onderstaande, beloven wij u in een volgend nummer. De samenvatting en de verdere tekst hieronder zijn vertalingen uit het origineel. Een tweede gedeelte van het pamflet dat de moord op haar echtgenoot begaan door een zekere Prudence Lee en haar gruwelijke executie beschrijft, heeft niets te maken met geloof in hekserij en werd hier weggelaten.

63

De heks van Wapping, of een exact en nauwkeurig relaas van het leven en de duivelse praktijken van Joan Peterson, die in Spruce Island woonde, nabij Wapping; die berecht werd voor het beoefenen van hekserij, en veroordeeld tot ophanging in Tyburn, op maandag 12 april 1652. Aantonende hoe zij een kind behekste en de kribbe wiegde in de gedaante van een kat; hoe ze een bakker met angst vervulde; en hoe de duivel dikwijls bij haar kwam zogen, soms in de gedaante van een hond, en op andere momenten als een eekhoorn.

Gedrukt in Londen 1652

Velen zijn van mening dat er geen heksen bestaan, maar laat hen Leviticus lezen en zij zullen vaststellen dat er in de tijd van Mozes magiërs en tovenaars waren; en dat Saul naar de heks van Endor ging. Dit is genoeg om te bevestigen dat er heksen waren in de jonge jaren van de wereld. En dat deze

laatste tijden zulke schepselen hebben geproduceerd, zal het volgende relaas voldoende aantonen; waarin het leven en de praktijken van een zekere Joan Peterson, die in Spruce Island, in de buurt van Shadwel, leefde, volledig beschreven worden, al wat tegen haar bewezen werd tijdens de zittingen die in de Old Bailey werden gehouden op woensdag 7 april 1652 (2).

Er zijn twee soorten heksen die de gewone mensen onderscheiden: ze maken het verschil tussen de Goede Heks (waarvan men zich kan afvragen hoe zoiets mogelijk is) en de Slechte Heks; omdat, wanneer de ene iemand behekst, de andere dit weer ongedaan maakt. Nu was deze Joan Peterson, zo lijkt het, beide. Waar immers duidelijk werd bewezen dat ze heel wat onheil had veroorzaakt, kwamen er ook verschillende mensen opdagen die getuigden dat ze hen van verscheidene ziekten had genezen.

Zo was er één die zei dat hij zodanig geplaagd werd door hoofdpijnen dat hij vijf weken lang geen rust kon nemen. Hij had menig dokter geraadpleegd, maar kon geen verlichting vinden. Wanneer hij bij Peterson kwam, gaf ze hem een drankje waarvan hij driemaal moest drinken. Hierna voelde hij zich beter dan ooit. Toen men hem vroeg of het drankje hem gezuiverd had, en hem dus van de humores had ontdaan, antwoordde hij dat het hem helemaal niet gezuiverd had, wat zeer vreemd leek aangezien de man zo zwaar had geleden onder die ondraaglijke pijn.

64

Ook was er een echtgenote van een koeienhouder, van wie een van haar koeien in een zodanige toestand lag, dat zij en iedereen die de koe zag zichzelf waarlijk ervan hadden overtuigd dat het dier behekst was. Daarop kwam de vrouw naar Peterson en beloofde haar een beloning als ze haar koe zou genezen. Ze vroeg de vrouw om haar water op te sparen, en het haar te brengen, hetgeen de vrouw deed. Vervolgens nam ze het water aan en zette het op het vuur. Het had nog niet lang op het vuur gestaan, of het water borrelde op in bubbels, en in één daarvan toonde zij haar het gezicht van de vrouw die de vrouw van de koeienhouder ervan verdacht haar koe te hebben behekst. En na haar voorgeschreven te hebben wat ze moest doen, nam ze afscheid.

Verscheidene andere gelijkaardige zaken en menige behandeling heeft zij nog uitgevoerd, maar of ze nu in Gods naam plaatsvonden, of dat de vrouw gebruik heeft gemaakt van onwettige middelen, laten we aan het oordeel van de welwillende lezer over.

Nu, wat haar slechte daden betreft, zal hier slechts verhaald worden wat duidelijk werd bewezen door zeer geloofwaardige getuigen bij de Old Bailey op 7 april, en waarvoor ze ter dood werd veroordeeld. Zo kwam een zekere Christopher Wilson, die zeer ziek en zwak was, bij Peterson en sprak met haar af om voor een bepaalde som geld door haar genezen te worden, waarmee zij instemde, en in korte tijd genas ze hem. Maar toen ze haar geld van hem

eiste, wilde hij haar het afgesproken bedrag niet geven, waarna ze als volgt tegen hem tekeer ging: "Je had mij beter mijn geld gegeven, want nu zal je er tien keer erger aan toe zijn dan ooit tevoren."

En heel kort daarna kwam hij in een heel vreemde gesteldheid, en twaalf uur lang raasde en tierde hij als een dolleman, en daarna gedurende nog eens twaalf uur liet hij zijn tong uit zijn mond hangen en hij liep op en neer als was hij niet meer dan een wisselkind. In deze toestand bleef hij een aantal dagen, en toen werd hij erg ziek, en op dit moment (als hij niet al gestorven is) kwijnt hij weg en ligt weg te teren.

Ook was er een van haar burens, die een jong kind had, hetwelk aan zeer vreemde kwellingen leed. Het had vreemde toevallen van een soort die niemand ooit gezien had en het bleef een aantal dagen in die toestand, tot groot verdriet van de ouders en de verbazing van iedereen die het zag. Het was er zo slecht aan toe dat ze verwachtten dat het elk uur deze wereld zou kunnen verlaten. De ouders waren gedwongen om iedere nacht iemand aan te stellen om de wacht te houden, waarna twee buurvrouwen voorstelden om deze taak op zich te nemen, wat zeer dankbaar aanvaard werd. Rond middernacht ontwaarden ze (zo dachten ze) een grote zwarte kat die bij de kribbe postvatte en het bedje wiegde, waarna een van de vrouwen de vuurpook nam om ernaar te slaan en het beest in een oogwenk verdween. Ongeveer een uur later kwam de kat weer tot bij de wieg, waarna de andere vrouw ernaar schopte, maar het beest verdween onmiddellijk, en het been waarmee ze geschopt had begon te zwellen en pijn te doen.

Hierdoor werden ze allebei bang, riepen de heer des huizes bij zich en gingen ervandoor. Toen ze naar hun eigen huizen terug keerden, ontmoetten ze een bakker, die eveneens zijn burens bijstond, en die hen vertelde dat hij een grote zwarte kat had gezien die hem zo veel angst had aangejaagd, dat zijn haar ervan rechtstond. Vervolgens vertelden de vrouwen hem wat zij hadden gezien, en hij zei dat hij oprecht geloofde dat Peterson het genoemde kind beheksd had. Want, zo zei de bakker, hij had kort tevoren de heks ontmoet, terwijl hij door het Island trok. Toen de bakker getuigenis aflegde van het voorgaande, werd hem gevraagd of hij ook niet op andere tijdstippen bang was geweest van een kat, waarop hij ontkennend antwoordde en zei dat hij nooit eerder zo'n kat had gezien en bij God hoopte dat hij er nooit meer zo een zou zien.

Er was ook iemand die als dienstmaagd voor de genoemde Peterson had gewerkt, die getuigde dat op een nacht, terwijl ze bij haar meesteres te bed lag, deze haar vertelde dat een eekhoorn bij haar zou komen, maar ze moest niet bang zijn, want hij zou haar geen kwaad doen. En inderdaad, omstreeks middernacht kwam er een eekhoorn (of iets gelijkaardigs) en liep over de deerne naar Peterson. Het meisje was zo verschrikt dat ze bleef liggen alsof ze in

trance was. Ze bevestigde verder dat haar meesteres ermee praatte voor een groot deel van de nacht. Maar wanneer haar werd gevraagd waarover het gesprek ging, antwoordde ze dat ze het gesprek perfect kon horen, maar dat ze er zo door betoverd was dat ze er zich geen enkel woord van kon herinneren.

Ook haar zoon (een jongen van ongeveer 7 of 8 jaar) werd gevraagd door een aantal van zijn schoolmakers hoe zijn moeder zulke vreemde dingen kon doen, en hij antwoordde dat ze een eekhoorn had die haar leerde wat ze moest doen.

Bovendien werd bevestigd door een man die bij haar in de buurt woonde, dat ze, terwijl hij op een late avond bij het vuur met haar zat te praten, het plotseling uitschreeuwde. Hij vroeg wat haar mankeerde en ze vroeg: "Zie je niets?" "Ik niet," antwoordde de ander. "Zie, het komt eraan," sprak ze, en toen zag hij als het ware een zwarte hond, die recht op Peterson afging, en zijn hoofd onder haar oksels legde. Hierop was de man zo verbouwereerd, dat hij het huis uitrende, alsof hij van schrik zijn verstand was verloren.

Aangezien dit en andere vreemde dingen tegen haar werden aangetoond, werd ze veroordeeld tot ophanging bij Tyburn op maandag 12 april 1652.

Noot

Wapping is een district in Oost-Londen, dichtbij de Thames. Tyburn was het plaatsje vlakbij Londen waar executies van criminelen doorgingen. The Old Baily is de criminele rechtbank van Londen.

'Tyburn tree' (verz. The National Archives, licensed under Public Domain via Wikimedia Commons)

PLAGUES AND PEOPLES

DE BIJDRAGE VAN WILLIAM H. MCNEILL AAN HET ONDERZOEK NAAR DE ZIEKTEGESCHIEDENIS VAN DE MENS

Barbara Vos

Samenvatting

“Plagues and Peoples” (1976) behandelt het onderwerp in het kader van de hele wereldgeschiedenis. Het grondidee van het boek draait om de grote infecties en epidemieën beginnende van de Oudheid tot net na 1950 bij verschillende wereldvolkeren op verschillende continenten, te beginnen met de oudste mens in Afrika. Het boek blijft na bijna veertig jaar zijn waarde behouden. McNeill maakt duidelijk dat vele gebeurtenissen en evoluties in de geschiedenis het gevolg zijn van een samenloop van omstandigheden, die vaak ziekte waren. Hij stelt de schade die aan de mens kan worden toegebracht door infecties tegenover de schade die de mens aan zijn medemens kan toebrengen door oorlog, plundering, brandstichting, enz., thema’s van de traditionele geschiedschrijving. Hij haalt talloze gelijkaardige gevallen waaruit een aantal “regels” kunnen afgeleid worden uit de geschiedkundige feiten die moeilijk te ontkennen zijn, bijvoorbeeld de grotere immuniteit van stadsbewoners en de grotere vatbaarheid voor ziekte van afgesloten gemeenschappen. We mogen inderdaad aannemen dat de belangrijkste beschavingsgebieden van de Oude Wereld elk een eigen depot van besmettelijke ziekten hebben ontwikkeld.

William H. McNeill en zijn publicaties

McNeill heeft een groot aantal publicaties op zijn naam staan in het brede kader van de wereldgeschiedenis, maar deed ook aan onderzoek op micro-historisch niveau. Waarschijnlijk is één van zijn bekendste werken het boek dat hij met zijn zoon schreef: *“Een menselijk web. De wereldgeschiedenis in*

vogelvlucht."¹ Ze onderzoeken daarin hoe en waarom bepaalde beschavingen op bepaalde plaatsen zijn ontstaan; ze letten op menselijke netwerken, interculturele uitwisseling, enzovoort. Een ander gerenommeerd boek uit zijn verzameling publicaties is: *"The rise of the West. A history of human community."*² Deze titel spreekt voor zich; het boek handelt over de bloei van het Westen.

Het boek dat hier zal worden besproken is: *"Plagues and Peoples"*³. Ook hier behandelt de auteur zijn onderwerp in het kader van de hele aardbol. Het concrete grondidee van het boek draait om de grote infecties en epidemieën beginnende van de Oudheid tot het heden (tot net na 1950) bij verschillende wereldvolkeren op verschillende plaatsen, te beginnen met de oudste mens in Afrika.

Hoewel het boek gepubliceerd is in 1976, en de wetenschap en het onderzoek naar ziekten al met rasse schreden vooruit zijn gegaan sindsdien, is de waarde van het boek meer dan dertig jaar na de eerste publicatie nog altijd accuraat. McNeill boort in de jaren zeventig een thematiek aan die de traditionele geschiedschrijving pootje haakt. Hij maakt duidelijk dat vele gebeurtenissen in de geschiedenis hebben plaatsgevonden door het samenlopen van omstandigheden, waarbij die omstandigheden vaak ziekte waren⁴. Zijn werk is uiteraard niet helemaal nieuw; zelf noemt hij de bacterioloog Hans Zinsser met zijn *'Rats, Lice and History'* uit 1935 als één van zijn voorgangers.

68

Doelstelling van het boek

Het doel van dit werk is duidelijk, zoals McNeill zelf zegt: *"De bedoeling van dit boek is de geschiedenis van de besmettelijke ziekten binnen de historische verklaring te brengen door aan te tonen hoe wisselende patronen van ziektecirculatie de geschiedenis hebben beïnvloed, zowel in de Oudheid als in meer recente tijden."*⁵ Met andere woorden: hij wil de invloed van de rol van microparasieten, ziekten en epidemieën in de menselijke geschiedenis in het voetlicht stellen.⁶ Hij is de mening toegedaan dat de traditionele geschiedschrijving enkel oog heeft voor wat hij noemt, de macroparasitaire invloeden op de samenleving. Met deze macroparasieten bedoelt hij mensen die andere mensen in hun bestaan bemoeilijken (zoals vreemde overheersers), als waren het "menselijke parasieten". Anders gesteld: hij stelt de schade die aan de mens kan worden toegebracht door een ziekte, een infectie of een epidemie tegenover de schade die de mens aan zijn medemens kan toebrengen door oorlog, plundering, brandstichting, enz. De geschiedschrijving geeft een opsomming van dergelijke menselijke parasieten in de samenleving (heren die boeren terroriseren, plunderende legers, raids uitvoerende krijgers, enz.), maar denkt niet of weinig aan de aanslagen van de micro-organismen

op de mens (infecties, virussen, enz.). McNeill benadrukt de vervlechting van politieke, sociale én biologische factoren in de geschiedenis. Een pluspunt in zijn werk is het feit dat hij er geen moeite in vindt de beperkingen van de geschiedschrijving van één land of één tijdvak te overschrijden. Elke periode en elke samenleving komen aan bod, zodat de geschiedenis van de mensheid als geheel wordt behandeld.

Het standaardvoorbeeld voor de fouten die de traditionele geschiedschrijving maakte door de invloed van ziekte te negeren, is de uitroeiing van de Azteken en de Inca's door Cortez en Pizarro. Hoe kon een klein Spaans leger van enkele honderden soldaten een indianenpopulatie van miljoenen uitmoorden? Enkele overdreven voordelen van de Spanjaarden zijn gekend: het technische overwicht, waaronder vuurwapens, de toevallige samenloop van mythologische voorspellingen,... Pas veel later ging men rekening houden met een andere overmacht: deze van de Europese ziekten. McNeill legt in zijn boek uit waarom kinderziekten en endemische ziekten uit de Oude Wereld, zoals pokken en mazelen, de indianenvolkeren fataal werden, en dus de werkelijke oorzaak waren voor de grote sterfte⁷.

De invloed van ziekte op de mensheid

Eerst en vooral moeten we voor ogen houden dat de wereld geen homogene biotoop is voor ziekten. Elke grote streek heeft zijn eigen micro-organismen, en dus zijn eigen ziektes, en de ene streek verschilt totaal van de andere. We kunnen de aarde in verschillende sferen met verschillende klimatologische omstandigheden opdelen. De keten rond de evenaar is de warmste en de vochtigste. Een warme en vochtige omgeving blijkt belangrijk voor het floeren van ziektekiemen. De zones het dichtst bij de evenaar, met name de tropische en subtropische, hebben de meest gunstige klimatologische omstandigheden voor het ontwikkelen van ziektes; het zijn werkelijke broeihaarden voor infectie. Naarmate men zich van de evenaar verwijdert, zakt de temperatuur. In de koudere delen liggen de infectiedrempels heel wat lager.⁸ Het is in sommige van de eerstgenoemde warme streken dat de mens zich heeft ontwikkeld, vóór hij zich over het Euraziatisch continent heeft verspreid. McNeill maakt in deze context een interessante opmerking. Hij suggereert dat de broeihaard voor ziekten in zwart-Afrika een belangrijke oorzaak is geweest voor het achterblijven van de ontwikkeling van dit deel van het continent. Men leefde noodzakelijk, maar onbewust in kleine gemeenschappen. Aangezien epidemieën een lange keten gastheren vereisen, kregen ze minder kansen in kleine dorpsgemeenschapjes. Kleine gemeenschapjes kunnen ook geen grote rijken vormen. Op deze manier verklaart McNeill het (op enkele uitzonderingen na) afwezig zijn van grote overheersers in de delen van Afrika onder de Sahara.⁹ Ecologische en biologische feiten kunnen dus soms gedeel-

telijk sociale en politieke fenomenen verklaren. Of met andere woorden: ze kunnen het menselijk gedrag tot op zekere hoogte determineren.

We kunnen met zekerheid aannemen volgens McNeill, hoewel er weinig archeologisch en literair materiaal voor handen is, dat de belangrijkste beschavingsgebieden van de Oude Wereld elk een eigen depot van besmettelijke ziekten hebben ontwikkeld. Bij het begin van het christelijk tijdperk zouden er zich vier hebben gevormd: China, India, het Midden-Oosten en de Middellandse Zeewereld. Niet toevallig behoorden deze gebieden tot de meest bevolkte streken van de wereld. Nauwkeurige grenzen tussen deze verschillende ziektendepots zijn vrijwel niet te trekken. Het zou correcter zijn om te stellen dat verschillende gebieden elkaar overlappen en een aantal kenmerken en ziekten delen. Karavaanhandel, scheepsverkeer, oorlog, en andere reizen en expedities zorgden voor de uitwisseling van vaak onzichtbare reisgenoten. De ene streek bleek al veel gevaarlijker dan de andere. Vele ziekten ondervonden geen probleem om grote afstanden te overbruggen. Malaria bijvoorbeeld slaagde erin de oceaan over te steken. Bovendien zijn er een aantal condities die het gedijen van een epidemie bevorderen. Ten eerste is een dichte populatie zeer aantrekkelijk voor een besmettelijke ziekte. Ze kan gemakkelijk van gastheer naar gastheer overspringen en krijgt zo de kans om een epidemie te worden. Het beste milieu hiervoor is de stad. Op het platteland wonen de mensen verder van elkaar en in kleinere concentraties. Stedelingen worden sneller immuun voor bepaalde ziekten aangezien ze in een omgeving leven die hun in staat stelt om antistoffen op te bouwen. Mensen die afgesloten zijn van de buitenwereld, bijvoorbeeld eilandbewoners of regenwoudbewoners, zullen vatbaarder zijn voor besmettelijke ziekten die ze niet of nauwelijks kennen, aangezien ze minder in contact komen met infecties en er dus totaal geen afweer tegen bezitten; dit ontbreken van immuniteit is een tweede element in het voordeel van de infectie. Een derde houdt in dat de ziekte niet te agressief mag zijn, wil ze blijven bestaan. Is ze (te) dodelijk, dan kan ze al gauw niet meer op gastheren rekenen. Ten vierde zijn er de reeds genoemde klimatologische omstandigheden, de warmte en de vochtigheid.

Nu kunnen we ons afvragen waarom bepaalde gebieden bijvoorbeeld in Afrika en China toch bewoond werden (en worden) door mensen, ondanks de aanwezigheid van micro-organismen die (dodelijke) infecties en ziekten veroorzaakten. Want bijna volledige immuniteit van een volk voor een lokale ziekte is in vele gevallen niet of nooit gebeurd. Een treffend voorbeeld is nog steeds malaria. Ondanks het feit dat de ziekte goed was ingeburgerd in Afrika, maakt ze nog veel dodelijke slachtoffers. De verklaring voor het toch aanwezig zijn van mensen in dergelijke streken, is gedeeltelijk biologisch en gedeeltelijk sociaal te verklaren. In de eerste plaats leerde de mens zich ten minste minimaal aanpassen aan de lokale ziekten. Men maakte antistoffen aan en men werd minder vatbaar voor de ziekte. Indien men toch ziek werd,

dan stierf men niet noodzakelijk aan de infectie, in tegenstelling tot wat buitenstaanders zou overkomen indien ze dezelfde infectie zouden oplopen. Na vele generaties werden vele oorspronkelijk epidemische ziekten endemisch en vielen ze als kinderziekte enkel nog de jongsten van de maatschappij aan (bijvoorbeeld pokken en mazelen). In de tweede plaats leerde men zich beschermen tegen de ziekten door traditionele gebruiken toe te passen die na verloop van tijd een mythologisch of bijgelovig karakter kregen. Volksgebruiken omtrent het consumeren van etenswaren hebben vaak een geschiedenis die teruggaat op hygiënische voorschriften die men had geleerd uit onderzanding, bijvoorbeeld het niet eten van varkensvlees bij joden en moslims.¹⁰

We moeten goed in het achterhoofd houden dat de mensen uit het verleden niet wisten waarom ze ziek werden. Bijvoorbeeld in de islamwereld wilde men lang niet horen van de quarantainemaatregelen van de christenen. Men vond dat men op die manier de wil van God (of Allah in dit geval) tarte. Hij besliste immers of iemand ziek werd of niet. Dit was net zo bij oorlog voeren en pelgrimages (in zowel christelijke als islamitische culturen). Indien men hierbij stierf, dan was het de wil van God om iemand uit zijn lijden te verlossen. Wanneer een stad door ziekte werd overvallen, werd vaak gedacht dat God de mens strafte om zijn zonden. We denken dan onmiddellijk aan de Bijbelse plagen en ziekten die Egypte teisterden. Soms probeerde men Gods wil om te buigen door middel van rituele reacties. Zo trachtten de flagellanten in tijden van pest Gods genade af te dwingen enerzijds door elkaar te geselen, want het onheil dat over de mens was gebracht had hij aan zichzelf te danken, dus de flagellanten deden boete voor de mensheid, terwijl anderen dan weer pogroms tegen Joden organiseerden, van wie men vaak dacht dat zij de pest hadden verspreid door de waterbronnen te vergiftigen.

Wat men ook niet wist, is dat men ziek kon worden door niet-menselijke tussengastheren, die de ziekte naar de mens overbrachten, zoals de mug malaria overbracht, de slak schistosomiasis, de tseetseevliegen de slaapziekte, de zwarte rat de pest en zoals luizen en vlooien vlektyfus overbrachten. Men kon bijvoorbeeld wel denken dat een volledig huis of kleding was besmet, maar waarom of op welke manier wist men niet. Het had weinig zin luizen, vlooien, ratten en ander ongedierte met de vinger te wijzen, want ze maakten immers deel uit van het alledaagse leven; ze waren er dan ook vaak al vóór de komst van een nieuwe ziekte.

Problemen met historische bronnen

De meeste infecties van onze tijd zijn niet nieuw. Toch is het niet eenvoudig oude ziekten die vergelijkbaar zijn met eigentijdse ziekten te detecteren in historische bronnen. Eerst en vooral moeten de bronnen bestaande zijn. Voor

verschillende streken zijn ze dat ook: tal van bronnen van de Oude Wereld (Romeinse, Arabische, Chinese,...) documenteren ziekten uit verschillende perioden (van de klassieke oudheid tot de moderne tijd) in de geschiedenis. De bronnen die W.H. McNeill hanteert voor zijn "*Plagues and Peoples*" zijn dan ook zeer divers.¹¹ Voor andere gebieden en perioden tasten we echter volledig in het duister. De prehistorie bijvoorbeeld herbergt culturen die de schriftcultuur nog niet kennen, en die dan ook technisch niet in staat zijn om voor ons leesbare bronnen na te laten. Een recenter voorbeeld zijn de pre-columbiaanse culturen. De nagelaten literaire bronnen zijn vaak vernietigd, nauwelijks leesbaar of te begrijpen. Bij dergelijke hiaten kunnen we eventueel nog een beroep doen op de archeologie. Deze kan op zijn minst enkele vragen oplossen, maar veel informatie zal echter niet meer kunnen achterhaald worden. Wanneer bijvoorbeeld skeletten van mensen die aan syfilis hebben geleden worden onderzocht, zijn sporen waar te nemen op de beenderen. Hoe, waar en van wie men de ziekte heeft opgelopen, is uiteraard niet meer te achterhalen.

Een volgend probleem is de interpretatie van het bronnenmateriaal. Ten eerste moeten we er van uitgaan dat de beschreven symptomen overeenkwamen met de werkelijkheid. (Als we dit niet doen, hoe kunnen we dan ook maar een enkele onderzoeksvraag oplossen?) Ten tweede moeten we voor ogen houden dat vele ziekten verkeerd kunnen gediagnosticeerd worden. Vele ziekten werden bijvoorbeeld '*pestilentia*' genoemd. Een veel gemaakte fout in de moderne tijd, was deze term als *pest* te vertalen; hieruit volgde dat bijna elke ziekte of epidemie die werd vernoemd in oude bronnen (zoals de bijbel) als de middeleeuwse varianten van long- en builenpest werd aangeduid. We moeten *pestilentia* echter beschouwen als een verzamelnaam voor aandoeningen. Een ander voorbeeld van ziekten die onder één noemer werden geplaatst zijn de huidziekten. Lepra en gelijkende ziekten werden over dezelfde kam geschoren, net zoals syfilis en soortgelijke ziekten. Een nauwkeurige analyse en vergelijking van de teksten en archeologische vondsten kunnen een vooropgestelde hypothese vaak volledig ontkrachten.

Een laatste aspect hierbij is van biologische aard: ziektepatronen wijzigen doorheen de tijd. Symptomen kunnen zodanig veranderen dat een ziekte doorheen de tijd onherkenbaar wordt.¹² Wanneer een ziekte een nieuwe populatie aanvalt, kunnen we zeer agressieve symptomen waarnemen, waarbij een groot deel van de bevolking sterft, zoals we konden zien bij de Indianen in Midden- en Zuid-Amerika. Na een aantal generaties heeft de bevolking zich antistoffen eigen gemaakt om de ziekte te bestrijden. De kenmerken van de infectie zijn dan veel minder zwaar en weinig personen sterven er nog aan. De infectie maakt dan voornamelijk nog slachtoffers onder de kinderen (ze evolueert tot een kinderziekte) en wordt endemisch (ze flakkert periodiek weer op). De samenleving lijdt veel minder onder dergelijke 'aangepaste' infecties, aangezien een verlies onder de kinderopulatie van een gemeenschap vrij

vlug kan opgevangen worden (zelfs wanneer de ziekte endemisch blijkt te zijn en na verloop van tijd weer de kop opsteekt). Wanneer een populatie wordt aangetast in haar volwassen gelederen, zijn de verliezen veel zwaarder, want de overlevingskansen van de hele samenleving worden erdoor aangetast.

Verspreiders van ziekten

We kunnen enkele grote oorzaken voor verspreiding van infecties aanduiden. Ten eerste was er de handel. Mensen uit verschillende streken, met hun eigen ziekten, kwamen met elkaar in contact. Ziekten en bacteriën werden samen met handelsgoederen uitgewisseld. Insecten en grotere parasieten zoals ratten en andere knaagdieren, die allemaal dragers konden zijn van ziekten, konden gemakkelijk meereizen in de reistassen tussen het voedsel.¹³ Handelskaravanen, met name die van de Arabieren, konden infecties op meerdere plaatsten introduceren waartussen een grote afstand lag.

De mens deelt veel meer ziekten van dieren dan men in eerste instantie zou verwachten. Rabiës (endemisch onder vleermuizen), builenpest (endemisch bij ondergronds levende knaagdieren) en gele koorts (endemisch onder apen) zijn enkele van de gevaarlijkste voorbeelden. Het dichtst stond (en staat) de mens bij zijn huisdieren, waardoor zekere verwantschappen tussen infectieziekten zichtbaar zijn. Zo is mazelen waarschijnlijk verwant aan veepest en/of hondenziekte, pokken is verwant aan koepokken en griep besmet zowel mensen als varkens. Dieren waren dus in vele gevallen drager en transporteur van de ziekte, maar leden soms zelf onder de ziekte (en konden er soms zelfs aan sterven). De zwarte rat bijvoorbeeld droeg de vlo die de pestbaciil in zich had met zich mee, en werd er uiteraard ook door gebeten. De rat stierf niet noodzakelijk of niet direct omdat ze antistoffen had ontwikkeld. De pest was voor sommige knaagdierenpopulaties dan ook niet zo dodelijk omdat ze voor hen slechts een endemische kinderziekte was. Wanneer de rat stierf of in contact kwam met andere wezens, dan sprongen de vlooiën gemakkelijk over op de mens of andere knaagdieren.

Een tweede verspreider was de oorlog. Grote legers doorbraken natuurlijke grenzen (bergketens, rivieren,...) die voorheen ziekten van andere gebieden verwijderd hielden. De soldaten brachten hun eigen ziekten binnen en wanneer het leger weer naar het eigen land vertrok, nam ze nieuwe aandoeningen mee. Dit kon heel vlug gebeuren als we bijvoorbeeld denken aan de Mongolen, die zeer snelle ruiters waren. Dit volk was ontzettend mobiel op haar steppepaardjes en doorkruiste het Aziatische continent en drong door tot in Europa. Ze reisden door de verschillende ziektedepots en verschoven het epidemiologisch evenwicht van de Oude Wereld.

Besmettingstheorieën

In de moderne tijd circuleerden twee grote opvattingen over de oorzaak van besmetting.

Een eerste theorie was de miasmentheorie. Deze bestond al sinds de Klassieke Oudheid en leefde verder tot in de moderne tijd. Men dacht dat uitbarstingen van ziekten konden voortkomen uit walmen van rottend materiaal, waaronder deze van lijken en uitwerpselen. Men dacht dat men door inademing van deze wasem ziek kon worden. Uiteraard klopt dit niet, maar een deel van de gedachtegang is wel te verantwoorden: lijken, fecaliën en ander stinkend of rottend materiaal waren immers broeihaarden van bacteriën. Geur gaat dus inderdaad vaak gepaard met ziekte, maar het is echter niet de geur die de ziekte veroorzaakt, het is slechts een indicator voor ziekte.

De tweede grote gangbare theorie, was deze van de ziektekiemen. Deze vond navolging vanaf halverwege de 16de eeuw. Deze zijde van de wetenschap was dus van mening dat men ziek werd door het binnendringen van ziektekiemen in het lichaam. De grote doorbraak van de ziektekiementheorie zou echter pas plaatsvinden op het einde van de moderne tijd, wanneer de ziektekiemen letterlijk zichtbaar werden voor de mens door microscopisch onderzoek.

74

De nadagen van de grote infecties in Europa en de rest van de wereld

Langzaam maar verminderde de impact van de verwoestende ziekten. De mens wist enigszins zijn gestel aan te passen en zich te beschutten door beschermende gewoonten en tradities in stand te houden. We kunnen spreken van de 'domesticatie van epidemische ziekten'. Dit fenomeen ontwikkelde zich zeer geleidelijk: van 1300 tot 1700 verspreiden de meest voorkomende ziekten zich over de hele wereld, waardoor steeds meer mensen zich konden immuniseren. Dit stimuleerde de demografische groei, die al was aangewakkerd door een aantal andere factoren (grotere voedselproductie, introductie van de Amerikaanse voedingsgewassen met een hogere caloriewaarde, beter landbouwmethodes, enz.). Deze demografische groei eiste op haar beurt een grotere beheersing van de infecties. Er ontstonden, in eerste plaats in de steden, hygiënische systemen. Men trachtte de riolering te perfectioneren, rivieren werden uitgebaggerd en drinkwater werd beter gecontroleerd.¹⁴ Men nam betere voorzorgen tegen het verspreiden van epidemieën. Een aantal voorzorgen bestonden al, zoals we hadden gezegd, in overgeleverde gebruiken en overtuigingen die de mens beschermden tegen ziekte. Ook quarantaine, waarbij zieken werden afgesloten van de rest van de maatschappij,

bestond al zeer lang. Aanpassingen in de woonstijl hielpen ook: strooien daken werden (in eerste plaats om brandgevaar te voorkomen) vervangen door pannendaken, waardoor ratten niet meer zo dicht bij de mensen gingen leven. Ook ging de langzaam verbeterende persoonlijke hygiëne bijdragen tot het afweren van ziektes. Bovendien bereikten als gevolg van de ontdekkingsreizen nieuwe producten de Oude Wereld, zoals de aardappel en maïs. Deze producten brachten variatie in de eenzijdige voeding van vele Europeanen en brachten essentiële vitamines in het dieet. De verbetering van de voedingsgewoonten zullen in sommige gevallen zeker meegespeeld hebben in het menselijke afweersysteem. Vanaf de 18de-19de eeuw nam de geneeskunde een grote sprong voorwaarts. Een grote hulp was het onderzoek van de militaire geneeskunde. Het leger had er immers alle baat bij dat haar rekruten gezond waren. Het verleden had al vaker aangetoond dat een ziekte onder de troepen het verschil kon maken tussen overwinning of nederlaag. Vóór die tijd kunnen we nauwelijks de geneeskunde als serieus beschouwen bij het genezen of voorkomen van ziekten. Vaak werden verkeerde geneesmethodes toegepast. De middeleeuwen en de (vroeg) moderne tijd werkten volgens de humoresleer en de miasmenleer.¹⁵ In het kader van de humores, de lichaamsvochten, was een veel toegepast middel de aderlating, wat vaak meer kwaad dan goed deed.¹⁶ In de context van de miasmenleer ging men er dus van uit dat men ziek werd door slechte geuren. Daaruit afgeleid dacht men dat men weer beter kon worden door 'goede' geuren, zoals wierook.¹⁷ Dergelijke therapieën haalden weinig uit. Wanneer men uiteindelijk overtuigd raakt van de ziektekiementheorie zoals (gezegd vooral door het zichtbaar worden van de ziektekiemen onder de microscoop) kan men van veel betrouwbaarder medisch onderzoek spreken. De ultieme stap voorwaarts zou uiteindelijk de vaccinatie zijn. Hierna komen de grote ziekten uit de geschiedenis van de mensheid min of meer volledig onder controle. Uiteraard is het verhaal hier niet ten einde. Een aantal schaduwzijden zullen zich aftekenen naast de grote vooruitgang. Ten eerste werd de geneeskunde in recenter tijden ingezet voor destructieve doeleinden, namelijk oorlogvoering: men ging biologische wapens ontwikkelen. Een tweede negatieve gevolg is het ontstaan van 'reinheidsziekten'.¹⁸ Dit zijn ziekten die ontstaan bij een zeer hygiënische populatie. En een derde gevolg is het veranderen en het muteren van ziekten. De ziekte past zich immers ook aan aan zijn veranderende gastheer en wordt op zijn beurt immuun tegen sommige afweermiddelen. In de 20ste eeuw waren penicilline en antibiotica de middelen bij uitstek om infecties te bestrijden, maar langzaamaan verliezen ook deze wondermiddelen aan geneeskraft. Met andere woorden: er ontstaan nieuwe ziektes (cf. de waaier van keuze aan kankervarianten).

Waardering van het boek

Zoals in het begin van de tekst is gezegd, heeft *“Plagues and Peoples”* nog steeds een zeer grote waarde. McNeill introduceert een nieuw denkbeeld, dat van de ziekte als een dominante factor van invloed in het verloop van de geschiedenis, via bronnen die men voorheen min of meer negeerde. Hij brengt zijn stelling op een geloofwaardige, correcte manier en voert argumenten aan waar moeilijk een weerwoord tegen te vinden is omwille van hun exactheid en eruditie.

Een ander vernieuwend gegeven in zijn werk, is het onderscheid tussen micro-parasieten en macroparasieten. We merken dat recensenten hier onmiddellijk op inpikken en het is soms zelf één van de eerste dingen die we in een recensie te lezen krijgen.¹⁹ In de meeste recensies vinden we een positieve waardering van *“Peoples and Plagues”*, hoewel sommigen twijfelen aan het belang van McNeills theorie. Over het algemeen gaat men akkoord met de stelling dat ziektepatronen het verloop van de geschiedenis hebben beïnvloed, maar af en toe duikt een stem op die meent dat McNeill het te groot ziet. Zoals Brian Stock het een beetje oneerbiedig uitdrukt in zijn recensie voor de *‘American Journal of Sociology’*: *“One cannot disagree with McNeill’s central thesis, but one may ask whether historical change was as often the by-product of such spectacular forces as he suggests... What sometimes makes a good story is not always good history. So may it be with disease...”*²⁰

We moeten er inderdaad rekening mee houden dat we niet elke historische gebeurtenis gaan verklaren door het woekeren van een besmettelijke ziekte, maar mijns inziens is dit ook niet het doel dat McNeill voor ogen had. Het zou correcter zijn te stellen dat hij een nieuwe invloedsfactor op historische gebeurtenissen benadrukte. De traditionele geschiedschrijving zag enkel de menselijke invloedsfactoren op het verloop van de geschiedenis, terwijl McNeill wijst op niet-menselijke invloedsfactoren, waaronder de besmettelijke ziektes.²¹ Hij haalt talloze precedënten aan die gelijkaardigheden vertonen, waardoor het aannemelijk wordt een aantal “regels” (bijvoorbeeld de grotere immuniteit van stadsbewoners en de grotere vatbaarheid voor ziekte van afgesloten gemeenschappen) af te leiden uit de geschiedkundige feiten die moeilijk te ontkennen zijn. Of om J. Goudsblom uit het voorwoord van de Nederlandse uitgave van *‘Plagues and Peoples’* te citeren: *“Het probleem van de relatie tussen epidemieën en sociale ontwikkeling wordt in de historische literatuur zelden systematisch aan de orde gesteld. Historici zijn geneigd om epidemieën te beschouwen als ‘externe factoren’, die grillig en onverwacht op de geschiedenis inwerken. Uit ‘Plagues and Peoples’ blijkt dat een meer omvattende benadering, die ook de ontwikkeling van de ziekteverwekkende microparasieten in het historisch onderzoek betreft, meer recht doet aan de*

feiten. Niet alleen beïnvloeden microparasieten en epidemieën die zij veroorzaken de menselijke geschiedenis, maar de ontwikkeling van menselijke samenlevingen beïnvloedt ook de ontwikkeling van de parasieten. De geschiedenis van parasieten en gastheren is één.”²²

Bovendien is het zo doordat McNeill voortdurend met precedenten werkt, dat hij van het verleden een leerschool maakt en daardoor een toekomstperspectief schept. De geschiedenis van de verspreiding van de micro-organismen kent immers haar einde (nog) niet.

Noten

1. Een recente, vertaalde, uitgave van het werk: MCNEILL, (W.H.), en MCNEILL, (J.R.). Het menselijk web: de wereldgeschiedenis in vogelvlucht. Utrecht, Spectrum, 2003, 400p.
2. MCNEILL, (W.H.). The rise of the West: a history of the human community. Chicago, University of Chicago Press, 1963, 829p.
3. Oorspronkelijke uitgave: MCNEILL, (W.H.): Plagues and Peoples. New York, Doubleday, 1976. Vertaalde uitgave door Tinke Davids: MCNEILL, (W.H.): De pest in de geschiedenis. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1986, 372 p.
4. Een voorbeeld: Luther en Zwingli braken in 1529 hun discussie over de definitie van het avondmaal af en ontvluchtten Marburg omdat een epidemie van de ‘zweetziekte’ de kop opstak. Hierna scheurden de lutheranen en de zwinglianen van elkaar af. Met dergelijke voorbeelden wil McNeill aantonen dat politieke, religieuze, economische en andere feiten kunnen beïnvloed worden door de factor ziekte, iets wat de geschiedschrijver lange tijd onderbelicht heeft gelaten.
5. MCNEILL, (W.H.): Plagues and Peoples. New York, Doubleday, 1976, p.17.
6. Deze microparasieten kunnen van allerlei slag zijn; soms gaat het over onzichtbare organismen, maar vaak gaat het ook om werkelijke diertjes, zoals wormpjes e.d., die zich in leven houden in het darmkanaal van de mens en die teruggevonden kunnen worden in de uitwerpselen. Het hoeft dan ook geen betoog dat in streken waar men zich ontlast in waterlopen die tevens was- en drinkplaatsen zijn, epidemieën schering en inslag zijn.
7. McNeill stelt dat tussen 1500 en 1700 het ziektedepot van de Oude Wereld in Amerika wordt geïntroduceerd.
8. Landes wijst er in zijn “The Wealth and Poverty of Nations” op dat tropische landen (behalve op grote hoogte) geen vorst kennen. Terwijl de wintermaanden ziekten de kop indrukken (cf. de builenpest verminderde/verdween vaak tijdens de winter), gebeurde dit niet in de warme landen. Zij bleven het hele jaar door een broeïnest van biologische activiteit en gevaarlijk voor de mens.
9. Bij Landes vinden we ook een dergelijke denkwijze terug. Hij beweert dat een klimaat de vooruitgang en de ontwikkeling van een natie kan tegenhouden. In hete gebieden is de mens veel minder productief dan in gematigde streken. De inwoners van de hete gebie-

den zien zich verplicht lange rustpauzes in te lassen en tijdens de warmste uren van de dag niet te werken, terwijl de inwoners van de gematigde landen bij wijze van spreken de klok rond kunnen werken met korte en weinig rustpauzes.

10. In vervlogen tijden liet men zijn varkens, rondzwerven in de straten en tussen de huizen. Het varken heeft de onsmakelijke gewoonte overal in te gaan wroeten en dus ook in fecaliën. In uitwerpselen bevinden zich micro-organismen die het lichaam afgescheiden heeft. Varkens namen op deze manier de kleine parasieten opnieuw in de voedselketen op. Een andere manier waarop micro-organismen voedsel konden besmetten, was via de bemesting van landbouwgrond met menselijke fecaliën. Eitjes e.d. van parasieten raakten tussen de voedingsgewassen en kwamen weer op het bord van de nietsvermoedende consument.
11. McNeill heeft zijn boek niet enkel opgesteld aan de hand van secundaire literatuur, maar hij is tevens naar een aantal bronnen in hun oorspronkelijke (weliswaar vertaalde) vorm gaan kijken, bijvoorbeeld Chinese kronieken.
12. Met andere woorden: niet alleen de mens past zich aan aan zijn ziektes, maar ook de ziekte past zich biologisch aan aan zijn gastheer; net zoals mensen immuun kunnen worden voor bepaalde ziektes, zo kunnen ziektes immuun worden tegen de antistoffen die een mens aanmaakt.
13. Naast de nadelen die het contact met dieren met zich meebracht, waren er echter ook de voordelen. McNeill stelt zelfs dat de Amerikaanse Indianen minder gevoelig zouden zijn geweest indien ze in contact zouden gekomen zijn met grote Europese dieren, zoals vee en paarden, die vele ziektes met de Europeaan had gedeeld of gelijkaardige varianten kende. Het meest treffende voorbeeld is waarschijnlijk dat van de immuniteit van melkmeisjes tegen pokken doordat ze in contact kwamen met koepokken.
14. Water was vaak een bron van ziekteverwekkers; bijvoorbeeld cholera verspreidde zich gemakkelijk over hele gemeenschappen wanneer ze water haalden uit dezelfde besmette waterput.
15. Het begrip 'malaria' kunnen we letterlijk vertalen als 'slechte lucht'; dit ging dus ook uit van de miasmentheorie.
16. In de humorestheorie ging men ervan uit dat de menselijke gezondheid en het temperament was bepaald door de verschillende lichaamsvochten: bloed, slijm, zwarte gal en gele gal. Wanneer men ziek was, dan kon de oorzaak wel eens liggen bij de slechtheid van het bloed; de oplossing was dan aderlaten.
17. In tijden van pest omhulden dokters die op ziekenbezoek gingen zich dan ook met goede geuren, die hen tegen de slechte uitwasemingen moesten beschermen.
18. McNeill geeft poliomyelitis als voorbeeld voor reinheidsziekten; in de 20ste eeuw nam polio enorm aan betekenis toe, vooral onder bevolkingsgroepen met de meeste geavanceerde hygiënische gewoonten.
19. Bijvoorbeeld de recensie van Woodrow Borah voor de 'Hispanic American Historical Review'(1980, vol. 60, nr.1, pp. 97-99).

20. American Journal of Sociology, 1979, vol. 85, nr.3, pp. 685-686.
21. Landes gaat in zijn 'Poverty and Wealth of Nations' zelfs nog een stap verder dan McNeill; hij poneert dat het klimaat (dus temperatuur, weersomstandigheden,...) in het algemeen het gedrag van de mens structureert en bijgevolg het verloop van de geschiedenis. McNeill bouwt verder op deze stelling door te suggereren dat een warm en vochtig klimaat een broeinest voor besmettelijke ziektes is, en leidt daaruit af dat een volk zich niet ten volle kan ontwikkelen. Dit laatste behoort ook tot Landes mening, maar McNeill beschouwt het als een hoofdoorzaak.
22. MCNEILL, (W.H.): Op.Cit., 1986, p. 8.

DE LUISTERVINK

CULTUREEL AVONDSALON met academische uiteenzetting, informele nabespreking, culinaire omkadering in het Van Crombrughe's Genootschap, Huidevetterskaai 39, 9000 Gent.

VRIJDAG 13/03/2015

Peter Derie, Arabist, en Tom Bruyer, Romanist, verzorgen een duolezing met als kernpunten de verschillen en de overeenkomsten tussen het Arabisch en het Hebreeuws.

VRIJDAG 08/05/2015

Sam De Vriendt, Japanoloog en expert in de Japanse taal en cultuur, biedt ons een inkijk in de Japanse linguïstiek.

VRIJDAG 12/06/2015

David Bauwens, Licentiaat Klassieke Talen, geeft ons vrij een algemene introductie betreffende de Indo-Europese Taalfamilie.

Deuren om 20.00 u en aanvang om 20.30 u. 3,00 € - Gratis voor KBOV, VCG en HHKG/GT leden.

INHOUD

Woord vooraf	1
Niet in beluiken, maar toch schamel: werkmansbehuizing in Gent anno 1912 LUC DEVRIESE	2
Logementhuizen in Gent aan het begin van vorige eeuw P. DE BUCK	7
Naoorlogse woningnood (1921) in de Gentse gemeenteraad ADRIEN BRYSSSE, LUC DEVRIESE	12
Oorlogsbarakken aan de Gentse stadsrand (1923 - 1971) ANDRÉ VERBEKE (†), LUC DEVRIESE, ADRIEN BRYSSSE	14
Erfgoeddag "Grootmoeders salon herleeft" 26 april 2015	29
Dat eigenaardige Gentse woord 'cité, citeetse' en zijn homologen: koer, gang, poortje en beluik LUC DEVRIESE	30
Stadsaanplakkers en veldwachters in de weer met notariële aanplakbiljetten ANDRÉ VERBEKE†, LUC DEVRIESE	46
Gentse nachtverblijven Voor reizigers, zwervers en daklozen LUC DEVRIESE, ADRIEN BRYSSSE	50
De heks van Wapping (Londen) Anoniem pamflet uit 1652 BARBARA VOS	63
Plagues and peoples De bijdrage van William H. Mcneill aan het onderzoek naar de ziektege- schiedenis van de mens BARBARA VOS	67
Academisch avondsalon "De Luistervink"	79
Inhoud	80